

İKİNCİ KADIN DEVRİMİ

Feminizm, İslam ve Türkiye Demokrasisinin Olgunlaşması

Heyecan verici yeni çalışmasında ESI, Cumhuriyet'in 1923'deki kuruluşundan bu yana kadın hareketinin yaşadığı sorunları yansıtıyor ve bazı Kemalist söylemleri sorguluyor.

Süddeutsche Zeitung (günlük gazete, Almanya)

İslami Kalvinistler raporunun yayınlanmasının iki sene ardından ESI daha bile düşünce-uyarıcı bir çalışma ile yine karşımızda: bence Türkiye'de gerçekleşen sosyal değişimi ve kadınların nasıl etkilendiğini anlamak isteyen herkesin okuması gereken bir rapor.

Turkish Daily News

Rapor, Türkiye'nin yakın zamanda geçirdiği ve baş oyuncularını kadın olan önemli dönüşümlere odaklanıyor.

Liberazione (günlük gazete, İtalya)

2 Haziran 2007
Berlin – İstanbul

Rapor Özeti

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, kadınların statüsü konusunda büyük çapta yeniliklerin gerçekleştiği iki dönem oldu: 1920'li yıllar ile 2001 ve sonrası.

1920'li yıllar, Cumhuriyet'in kurulması aşamasında Mustafa Kemal Atatürk'ün çok eşliliği yasakladığı, İslami mahkemeleri kaldırdığı, laik kurumların temellerini attığı ilk dönem olarak tanımlanabilir. Bu dönemdeki gelişmeler Türkiye'de yaygın olarak biliniyor ve takdir ediliyor. İkinci reform dönemi ise 2001'de başlayan süreci kapsıyor. Medeni Kanun'da yapılan değişiklikler ile erkek ve kadının evlilik, boşanma ve mal sahipliğinde hakları eşitlenirken, kabul edilen Yeni Ceza Kanunu, kadın cinselliğini aile namusundan ziyade birey hakları çerçevesinde ele alıyor. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yapılan değişiklik, devlete kadın-erkek eşitliğini sağlama yükümlülüğünü veriyor. Yasal değişiklikler, Aile Mahkemeleri'nin kurulması, İş Kanunu'nda değişiklik, aile içi şiddetle mücadele gibi konuları ve kız çocuklarının okula gönderilmesine dair yeni girişimleri düzenliyor. Bu sayılanlar, Türkiye'de kadının yasal konumu açısından 80 senedir gerçekleştirilen en önemli atılımlar niteliğinde. Bu değişiklikler sonucunda Türkiye'nin, tarihinde ilk defa yasal çerçeve itibarıyla ataerkil düzeni geçmişte bıraktığını da söylemek mümkün.

1920'lerdeki reformlar, otoriter tek parti rejimi tarafından gerçekleştirilmişti. Kadınlara seçme hakkının verildiği 1934 tarihinde ise henüz serbest seçim yoktu. Nesiller boyunca Türk kadınlara Atatürk'ün kendilerine bağışladığı özgürlük ve eşitlik için minnettar olmaları gerektiği öğretildi. Avrupa'da kadın ile erkek arasında yasal eşitsizliğin giderilmesine ilişkin yeni yaklaşımları takip etmeyen Türkiye'de, 20. yüzyıl boyunca söz konusu yasal eşitlik sağlanamadı.

Son senelerde gerçekleşen reformlar, 1920'lerde yaşanan süreçten farklı bir şekilde zemin buldu. Bu hamleler, kadın hareketinin etkin mücadelesinin ulusal düzeyde yarattığı kapsamlı tartışmanın bir sonucu olarak gerçekleşti. AKP iktidarı, sivil toplum kuruluşları ve ana muhalefet partisi CHP ile yapıcı çalışma iradesi gösterdi. Açık ve katılımcı bir süreç sonunda Türk tarihinin en özgürlükçü Ceza Kanunu ortaya çıktı. Bu, aynı zamanda Türk demokrasisinin olgunlaşmasının önemli bir göstergesi.

Türkiye'nin laik geleneğine sırtını döndüğünü düşünen ve bundan endişe duyanlar artıyor. Bu konuda sesleri en çok duyulanlar arasında siyasi İslam'ın, Türk kadınlarının hak ve özgürlüklerini kısıtlayacağını iddia eden Kemalist kadınlar bulunuyor. Hatta kadın haklarını korumak için demokrasinin sınırlandırılması gerektiğini öne sürenler bile oluyor. Fakat bu "otoriter feminist" yaklaşımları sergileyenler, günümüz Türkiye'sinin gerçeklerini ve son yıllarda edinilen kazanımları görmezden geliyor.

Kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesi konusunda Türkiye'nin hala önünde yapılması gereken çok iş var. 2006 sonlarında açıklanan uluslararası bir araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye, cinsiyet temelli eşitsizlikler konusunda 115 ülke arasında, AB standardını en geriden takip eden AB üyesi ülkenin de çok gerisinde, 105. sırada yer aldı. Kadın-erkek arasındaki farkın giderilmesinin önünde, kırsal alanda eğitime erişimin zorluklarını aşmaktan kadınların işgücüne katılımının önündeki kurumsal ve yapısal engellerin kaldırılmasına kadar uzanan derin sorunlar yer almaktadır. Temmuz ayındaki seçimler, Türkiye'deki siyasi partilerin parlamentodaki kadın sayısını artırma konusunda samimiyetlerinin sınanmasına da olanak tanıyacak.

Bu araştırmada bahsi geçen konular Türkiye'deki siyasi tartışmaların merkezinde olmalı. Türk kadınının "gerçek kurtuluşu," Türk demokrasisinin olgunlaşması ve güçlenmesi ile mümkün...

“Dünyanın her köşesine dikkat edin, *bir devrimin eşiğindeyiz*. Emin olun bu devrim erkeklerinki gibi kanlı ve vahşi olmayacak.”

Osmanlı feminist Fatma Nesibe, İstanbul, 1911

~ İçindekiler ~

I.	GİRİŞ	1
II.	CUMHURİYET’İN KIZLARI	3
III.	KADINLAR VE DEMOKRASİ	6
A.	LİBERAL FEMİNİZMİN YÜKSELİŞİ.....	6
B.	KADINLAR VE SİYASAL İSLAM	9
C.	CİNSELLİK, SUÇ VE TÜRKİYE’DE YENİ POLİTİKALAR	13
IV.	GERÇEK DEĞİŞİM VAR MI?	20
A.	VAN’IN KADINLARI	20
B.	KADIKÖY’ÜN KADINLARI.....	24
C.	TÜRKİYE’DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ.....	27
V.	İSPANYA’YA ULAŞMAK?	32

I. GİRİŞ

1911 yılında Fatma Nesibe adlı bir Osmanlı feminist, İstanbul'un sosyal elitinden 300 kadın dinleyicinin katılımı ile bir konuşma dizisi gerçekleştirdi. John Stuart Mill'in "Kadınların Köleleştirilmesi" kitabından alıntı yaparak yeni oluşan kadın hakları kavramını ve Batı ülkelerinde ortaya çıkan savunucularını anlatan Nesibe, Osmanlı kadınlarının ezilmiş olduğunu ifade ederek "kanun, gelenek, keyif, mal, güç, değer biçilme, tahkim gibi konuların hepsinin erkeklerin lehine" olduğuna işaret etti.¹ Fatma Nesibe, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'da olduğu gibi, bir "kadın devriminin" eşliğinde yer aldığını, cesaretli bir tahmin olarak ortaya koydu.

Çöküşü başlamak üzere olan bir İmparatorluğun kalbinden geldiği gözönünde tutulunca, Fatma Nesibe'ninki iyimser bir çağrıydı. Amerikalı bir yazarın "en uzun süren devrim"² olarak nitelediği kadının hukuki ve sosyal özgürleşme süreci henüz dünyanın pek az yerinde başlamıştı. 20. yüzyılın başında toplumların çoğunluğu ataerkil, yani erkek egemendi. Kadınlar evliliğe kadar babalarının, evlilik sonrası ise kocalarının yasal ve ahlaki hükmü altındaydı. 1900 senesinde yürürlükte olan Almanya medeni kanunu, "evlilik hayatının tüm kararları kocanın yetkisindedir" hükmünü içeriyordu. Napolyon Fransa'sının geleneklerinden miras kalan medeni kanun kadının kocasına 'itaat' etmesini şart koşuyordu.³ Cinsiyet eşitliği konusunda küresel hareketin öncülerinden olan İsveç'te bile evliliğin açıkça eşitlik üzerine kurulduğunu ortaya koyan Evlilik Kanunu ancak 1915'de yürürlüğe girdi.⁴ Osmanlı aile yasaları ise bu zamanda İslam hukukuna, yani şeriata dayalıydı.

Bir yüzyıl sonra, Fatma Nesibe'nin öngördüğü kadınların statüsünü değiştirecek devrim, dünyanın birçok yerinde gerçekleşti. Avrupa'da kadın ile erkek arasındaki ilişki yeni bir tarihsel safhaya girdi.⁵ İsveçli sosyolog Goran Therborn bu dönemi "ataerkil-sonrası" olarak adlandırdı.

"Ataerkil-sonrası yetişkinlerin anne-babalarından özerkliği ve kadın ile erkek arasında eşit aile hakları demek; ve bu hakların sadece kağıt üzerinde değil, karşılanabilen haklar olması demek. Bu büyük bir tarihi değişim, bu güne kadar bilinmeyen ve uygulanmayan ve gördüğümüz üzere, oldukça yakın zamanda gerçekleşen bir değişim."⁶

Hâlbuki 20. yüzyılın sonunda ataerkil gelenekler Avrupa ülkeleri arasında sadece Türkiye'de halen kuvvetli olarak yerleşikti. Hem medeni hem de ceza yasasında Türk kadınları eşit haklara sahip değildi; erkek, ailenin reisi olarak tanımlanıyordu ve Ceza Yasası birey haklarından ziyade aile namusunu temel alıyordu.

Yasal durum sosyal bir gerçeği yansıtıyordu: Kasım 2006'da İstanbul'da gerçekleşen Dünya Ekonomik Forumu toplantısında sunulan bir tablo, Türkiye'nin 115 ülke arasında cinsiyet

¹ Aynur Demirdirek, "In Pursuit of the Ottoman Women's Movement [Osmanlı Kadın Hareketinin İzinde]", Zehra Arat (ed.), *Deconstructing Images of 'The Turkish Woman' [Türk Kadını İmajının Açıklanması]*, 1999, s. 78.

² Juliet Mitchell 1966 yılında *The Longest Revolution [En Uzun Devrim]* adlı kitabı yazdı.

³ Goran Therborn, *Between Sex and Power – Family in the World 1900 – 2000 [Cinsiyet ve Güç Arasında – 1900-2000 Dünyasında Aile Kavramı]*, 2004, s. 24.

⁴ Goran Therborn, s. 80.

⁵ Güney Balkanlarda ataerkil düzenin kalıntıları hakkında bilgi edinmek için, yakın zamanda çıkan ESI raporuna bakılabilir: *Cutting the Lifeline – Migration, Families and the Future of Kosovo [Yaşam Kaynağını Kesmek – Göç, Aileler ve Kosova'nın Geleceği]*, www.esiweb.org.

⁶ Goran Therborn, s. 127.

temelli eşitsizlikler açısından Tunus, Etiyopya ve Cezayir'in ardından 105. sırada yer aldığını gösteriyordu.⁷ Türkiye, cinsiyet eşitliği açısından hemen hemen her ölçüte göre Avrupa ülkelerinin gerisinde yer alıyor.⁸ Parlamentoda temsilde en az sayıda kadın, işgücünde en düşük kadın oranı, kadınlar arasında okuryazar oranı açısından en kötü durumdaki ülke de yine Türkiye.

Türkiye'nin bu hassas konuda Avrupa toplumlarından kopuk olduğu algısı, Türkiye'nin AB üyeliğinin tartışıldığı ortamlara kilit bir mesele olarak yansıyor. Hem Fransa'da hem de Almanya'da Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtlar bu konuyu argümanlarının merkezine yerleştirmiş bulunuyor.⁹ Avrupa ülkelerindeki Müslümanların entegrasyonu çerçevesinde de bu konu endişe yaratıyor.

Son 18 ay boyunca ESI ekibi olarak Türkiye'deki kadınların değişen realitesini araştırdık. Türkiye'de onlarca siyasetçi, aktivist, öğretim üyesi ve iş dünyası temsilcileri ile görüştük. Araştırmalarımız çerçevesinde İstanbul'un varlıklı yörelerindeki kadın sığınma evlerine, güneydoğuda şehirleşen merkezlere ve İran sınırındaki yerleşim yerlerine gittik. İki sorunun yanıtını aradık: Türkiye'deki cinsiyetlerarası uçurumun sebepleri nedir ve Türkiye'nin siyasetçileri bu ayrımı azaltmak için ne yapıyor?

Bu rapor, Türkiye'nin AB üye adaylığı statüsünü elde ettiği 1999 yılında yazılıysaydı vardığı sonuçlar oldukça kötümser olurdu. Fakat 2007'de çok farklı bir bakış açısından bakılabilmekteyiz. Türkiye anayasasında 2004 yılında yapılan değişiklikler ile kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu Anayasa'nın 10. maddesine yapılan şu değişiklikle vurgulanmaktadır: "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür."¹⁰ Yeni bir medeni kanun (2001), iş kanununda yapılan değişiklikler, aile mahkemelerinin kurulması (2003) ve yeni bir ceza kanununun oluşturulması (2004) kadının statüsünde kapsamlı değişiklikler getirdi. Bunlar, çokeşliliğin kaldırıldığı 1920'lerden beri bu konuda gerçekleştirilen en radikal reformlar. Türkiye, tarihinde ilk defa 'ataerkil-sonrası' bir yasal çerçeveye sahip olmakta.

Bu reformlar aynı zamanda Türkiye'nin demokrasisindeki köklü değişiklikleri yansıtıyor. Ceza yasası, kadın kuruluşlarının etkin ve sistemli kampanyasının sonucunda, muhafazakâr Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) çoğunlukta olduğu mecliste geçirildi. Birçok gönüllü kadın hakları savunucusu da AKP milletvekillerinin sivil topluma kulak vermesi ve konuları esasına müteallik olarak ele almasına şaşırıldı. Türkiye'deki kadın kuruluşları da bu dönemde etkili siyasi oyuncular haline geldi.

Fakat bu önemli yasal reformlar Türkiye'de varolan cinsiyete dayalı derin eşitsizliğe odaklanılması gerektiği gerçeğini unutturmamalı. Bu rapor aynı zamanda Türkiye'deki cinsiyetler arası uçurumun altında yatan, ekonomik ve bölgesel boyutlar dâhil tüm sebepleri

⁷ World Economic Forum, *The Global Gender Gap Report 2006* [Küresel Cinsiyetlerarası Farklılıklar Raporu 2006], 2006.

⁸ Buna bir örnek akademik ortamdan geliyor. 1998'e kadar Türkiye'deki 50,000 öğretim üyesinin yalnızca üçte biri kadarını kadınlar oluşturuyordu. Kadınlar, Köklü metropol üniversitelerindeki öğretim üyelerinin yüzde 54'ünü temsil ederken, bu oran taşra üniversitelerinde yüzde 8'e düşüyordu. Feride Acar, *Türkiye Üniversitelerinde Kadın Öğretim Üyeleri*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilanço 98, 1998.

⁹ Sylvie Goulard, *Le grand Turc et la République de Venise*, 2004. Alman tartışması için yakında çıkacak ESI raporuna bakılabilir:

www.esiweb.org.

¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, www.tbmm.gov.tr/anayasa.

inceliyor. Sonuç olarak rapor, Fatma Nesibe'nin kadın devriminin Türkiye'de meydana gelebilmesi için gerekli unsurları değerlendiriyor. Yakın zamanda yaşanan gelişmeler Türkiye'nin nihayet bu küresel devrimin eşliğinde olabileceğine işaret ediyor.

II. CUMHURİYET'İN KIZLARI

Türk demokrasisi 27 Nisan 2007 geceyarısı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Internet sitesinde yayınladığı duyuru ile bir uyarı ateşi aldı. Genelkurmay, halen Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı adayı olmasına karşı duruşunu yansıttığı bildiri ile Türk hükümetine Silahlı Kuvvetlerin "laikliğin kesin savunucusu" olduğunu hatırlattı ve "gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağı" uyarısında bulundu.¹¹

Türkiye'de bu gibi uyarılar oldukça ciddiye alınır. 1960 darbesi ülkenin ilk seçilmiş başbakanı ve o dönem hükümetinin Dışişleri ve Maliye bakanlarının infazı ile sonuçlandı. 1970 darbesi, "isyanî gençliğin toplu hapsedilmesinin başlangıcını işaretledi."¹² 1980 darbesinin ardından 180,000 kişi göz altına alınırken, 42,000'i mahkûm oldu ve 25'i asıldı.¹³ 1997 gibi yakın bir tarihte yaşanan ve postmodern darbe adıyla anılan olay sonucunda ise bir siyasi parti yasaklandı ve seçilmiş siyasetçiler bir takım gerekçelere dayanarak hapse gönderildiler.

Komutanların ultimatomunu bir dizi miting izledi. En geniş katılımlı olanı, 29 Nisan'da İstanbul Çağlayan Meydanı'nda "laikliği korumak" için gerçekleştirildi.¹⁴ Çağlayan'daki konuşmacıların ve mitinginde düzenlenmesinde yer alanların çoğu kadındı. Milliyetçi bir Sivil Toplum Kuruluşu (STK) olan Atatürkçü Düşünce Derneği'nin Genel Başkan Yardımcısı Nur Serter, komutanları teşvik edencesine kalabalıklara, "şanlı Türk ordumuzun önünde eğiliyoruz," şeklinde seslendi.¹⁵ İstanbul Üniversitesi'nde Türkiye'nin ilk kadın araştırmaları merkezini kuran Necla Arat "Türkiye'nin laik yapısını kararlılık ve cesaretle savunmak, laik rejimi sinsi bir biçimde ve adım adım değiştirmek isteyenleri durdurmak için buradayız" açıklamasını yaptı.¹⁶ Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin başkanı Türkan Saylan, AKP hükümeti ile ilgili "AKP şimdi de Çankaya'yı tarikat sarayına dönüştürmeye çalışıyor"¹⁷ uyarısında bulundu. Radikal gazetesinin başlığı "Kadınların Gücü" olarak basıldı.¹⁸ Nilüfer Göle, "2007 senesinin laik kadın-Genelkurmay ikilisi" sonucu ortaya çıkan bir 'nümayışkar feminen darbe' olarak mı hatırlanacağı" sorusunu ortaya attı.¹⁹

Dışardan izleyen gözlemciler açısından bu beklenmedik bir işbirliği olabilir. Fakat bu, yükselen "İslamcılık" karşısında Kemalist kadın kuruluşlarının silahlı kuvvetler ile ilk ortaklığı değil.

Türkiye devletinin resmi söylemine göre 1924–1934 seneleri arasında Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'yi tek başına, tek bir hamle ile İslami yasalardan kurtararak kadınların

¹¹ <http://www.tsk.mil.tr/bashalk/basac/2007/a08.htm>.

¹² Şahin Alpay, alıntı: Andrew Mango, *The Turks Today [Bugünün Türkleri]*, 2004, s. 70.

¹³ Nicole Pope ve Hugh Pope, *Turkey Unveiled – A History of Modern Turkey [Açılan Türkiye – Modern Türkiye'nin Tarihi]*, 2004, s. 152.

¹⁴ İstanbul'daki gösteri 1 milyondan fazla kişiyi bir araya getirdi. Ankara, İzmir ve Anadolu'nun diğer şehirlerindeki mitinglerin her biri de yüzbinleri topladı.

¹⁵ *Radikal*, 30 Nisan 2007, s. 5.

¹⁶ *Radikal*, 30 Nisan 2007, s. 5.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 30 Nisan 2007, s. 5.

¹⁸ *Radikal*, 30 Nisan 2007.

¹⁹ Nilüfer Göle, "Sokak ve Cumhuriyet", *Radikal*, 1 Mayıs 2007, s. 11.

erkeklerle eşit haklar edinmesini sağladı. Bu bakış açısına göre, Türk kadını, mücadele etmeksizin diğer Avrupalı milletlerde olduğundan çok önce eşitliğe kavuştu. Nesiller boyunca bu inançla yetiştirilen Kemalist kadınlar, bu mirası İslam'ın dirilmesinin tehlikelerine karşı– gerekirse demokrasiden ödün vererek– savunma hissiyle şartlandırıldılar.

Bu “milliyetçi feminizm,” Cumhuriyet'in ilk on yıllarında bilinçli olarak yapılandırıldı. Bu düşünce şeklinin merkezinde olan inanışlar arasında Müslümanlığı benimsemeden önce Orta Asya Türklerinin cinsiyet eşitliği açısından altın yıllar yaşadığı öne çıkar. Türk milliyetçiliğinin oluşturulmasındaki kilit isimlerden biri olan Ziya Gökalp (1876–1924), şöyle yazar:

“Eski Türkler, hem demokrat, hem de feminist idiler. ...”²⁰

Kadınların kapanmaya zorlanmadığı ve yönetici, kumandan veya vali olabildiğini anlatan Gökalp'e göre, bu altın yılları, milliyetçi bir lider tarafından tekrar sahiplenilinceye kadar sona erdiren etkiler yabancılardan kaynaklanmıştı.

“İran ve Yunan medeniyetlerinin etkisiyle kadınlar esarete düşmüşler, hukukça aşağı bir dereceye inmişlerdir. Türklerde, milli kültür ideali doğunca, eski törelerin bu güzel kurallarını hatırlamak ve diriltmek gerekmez miydi?”²¹

Bu bakış açısı Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih Tetkik Cemiyeti çalışmaları sonucunda Türk tarih kitaplarında yerini aldı. Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan, *The Emancipation of the Turkish Woman* (1962; Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, 1964) yayınına kaleme aldı. Bu kitap, Türk tarihini M.Ö. 5000 senesine dayandırıyor ve İslamiyet'e geçiş tarihi olan 8. yüzyılı nispeten yakın geçmiş olarak sunuyordu. İnan'a göre, Atatürk'ün devrimi Türkiye'yi öz milli gelenekleri ile tekrar bütünleştirdi ve bu çerçevede kadınlar İslami kaide ve değerlerin kısıtlayıcılığından kurtarıldı. Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin senelerce başında bulunan Nermin Abadan-Unat'ın belirttiği gibi, “Türk kadınlarına fayda sağlayan düzenlemelerin hemen hemen hepsi mücadele edilmeden kazanıldı”²² ve bunlar “az sayıda devrimci elit erkek” tarafından bağışlandı. Cumhuriyet'in ilk yılları ile ilgili bu bakış açısına meydan okuyan bir Türk kadın tarihçi neslinin ortaya çıkışı ancak yıllar sonra yaşandı.²³

Genç Türkiye Cumhuriyeti seçkin, öncü kadınların eğitim sistemine ve kamusal hayata entegre olmasından büyük gurur duydu. İlk kadın doktor (1926), avukat (1927), hâkim (1930) ve pilot (1932) ilerici laikliğin sembolü olarak lanse edildi. Bu gelişmeler, yararlanan kesim açısından kısıtlı bir kentsel eliti kapsadı. Fakat Kemalizm, Cumhuriyet'in gururlu kızları için bir nevi feminizm oldu. Kadınların 1934'de seçme hakkı edinmesi Türkiye'nin zamanında

²⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1968, s. 147.

²¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1968, s. 147.

²² Nermin Abadan-Unat, “The Legal Status of Turkish Women [Türk Kadınının Yasal Statüsü]”, Ferhunde Ozbay (ed.), *Women, Family and Social Change in Turkey* [Türkiye'de Kadın, Aile ve Sosyal Değişim], 1990, s. 13.

²³ Kaydına izin verilmeyen 20. Yüzyıl Kadınların Halkçı Partisi üzerine ilk yazı yazan Zafer Toprak oldu. (*Kadınlar Halk Fırkası*, 1988); Serpil Çakır Osmanlı'da kadın hareketleri üzerine yazdı. (*Osmanlı Kadın Hareketi*, 1996) ve kadın derneklerini açıkladı. (1991); Aynur Demirdirek Osmanlı kadın mecmuaları üzerine araştırmalar yaptı (*Osmanlı Kadınlarının Hayat Arayışının Bir Hikâyesi*); Yaprak Zihnioğlu ilk feministlerden biri olan ve tarih kitaplarından çıkartılan Nezihe Muhiddin'in hayatını açığa çıkardı (*Kadınsız İnkılap*, 2003); İngilizcesi: *Nezihe Muhiddin – An Ottoman Turkish Women's Rights Defender*, Master Thesis Boğazici University, 1998. Osmanlı'daki kadın hareketleri hakkında daha fazla bilgi için: www.esiweb.org.

demokrasi olmamasına rağmen övgüyle vurgulandı.²⁴ Bağımsız kadın kuruluşları, artık gerekli olmadıkları gerekçesiyle ‘gönüllü olarak’ dağıtıldı.²⁵ Yerlerini Türkiye’nin önde gelen feministlerinden Şirin Tekeli’nin şu kelimelerle tarif ettiği Kemalist kadın kuruluşları aldı:

“tek partili dönem süresince elde ettikleri haklar ve buna bağlı çıkarlarını muhafaza etmek üzerine odaklanmışlardı, bu kazanımları genişletmek ve yaymak üzerine değil. Faaliyetlerinin odağında Cumhuriyet’in resmi günlerinde Kemalist reformları öven bildiriler yayınlamak vardı.”²⁶

Bazı Kemalistlerin görüşü doğrultusunda Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne Türk kadının karşılaştığı en kuvvetli tehdit siyasal İslam olmaya devam etti. 2007’deki mitinglerde ön planda olan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) gibi kurumlar 1980lerin sonlarında Kemalizmin kazanımlarını dinin toplumsal hayatta varlığını arttırmasına karşı korunmak için kuruldu. ÇYDD’nin başkanı Türkan Saylan’a göre, İslami tehdit hiçbir zaman ortadan kalkmamıştı, sadece medreselerin kapatılmasıyla İslamcılar arka plana çekilmişti. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çok partili demokrasinin hayata geçirilmesinin ardından tekrar yüzeye çıkıp sisteme saldırılarını sürdürmüşlerdi.²⁷

İslamcı Refah Partisi’nin 1990lardaki seçim zaferlerinin ardından tehdit daha da vahim bir görüntü almaya başladı. 1994 senesinde şu anki başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Refah Partisi adına İstanbul belediye başkanı olarak seçilir seçilmez Kemalist çevreler arasında sert bir tepki oluştu. Refah Partisi eylemcilerinin, umumi yerlerde insanları rahatsız ettiği söylentileri dolaşmaya başladı. *Cumhuriyet* gazetesinde “İslamcı düzenden yana çetelerin genç kadın ve kızlara yönelik saldırıları devam ediyor.” yazıldı.²⁸ Yael Navaro-Yashin’in İstanbul hakkında 1994 senesindeki gözlemi şöyleydi:

“İnsanları laik ve modern lider Atatürk etrafında birleştirmek için kamu ve özel ofislerden gönderilen faks trafiği vardı.”²⁹

Gerçek şu ki Erdoğan’ın ve partisinin arkasındaki önemli bir güç kaynağı işçi sınıfı kadınların desteği idi; zamanında Cumhuriyet’te yazıldığı gibi, “Refah Partisi’nin dinamosu kadınlardır.” Fakat bu, Kemalist kadınların endişelerini bertaraf eden bir durum değildi. Liberal bir feminist olarak bilinen Pınar İlkkaracan’ın yorumu ile:

“Laik/Kemalist feministler... İslami hareket içindeki kadın eylemcileri düşman olarak görüyor veya cahil görerek küçümsüyorlar.”³⁰

²⁴ Hollandalı bir tarihçi olan Eric Zürcher’in yazdığı gibi, “Güvenlik ve Düzen Yasası’nın 1925 Mart’ında yürürlüğe konulmasıyla, Türk Hükümeti otoriter tek parti rejimini temsil ediyor ve hatta çok net olmasa da diktatörlüğe benziyordu.” (Erik Zürcher, *Turkey – A Modern History [Türkiye – Modern Tarih]*, 2004, s. 184)

²⁵ Zürcher’e göre bu, “faaliyetlerini sürdüren özerk sosyal ve kültürel organizasyonlar”ı önlemeye yönelikti. (Erik Zürcher, *Turkey – A Modern History [Türkiye – Modern Tarih]*, 2004, s. 187).

²⁶ Şirin Tekeli, *The Rise and Change of the New Women’s Movement [Yeni Kadın Hareketinin Yükseliş ve Değişimi]*, 1986, s. 193.

²⁷ Türkan Saylan ile söyleşi, Marvine Howe, *Turkey – A Nation Divided over Islam’s Revival [Türkiye – İslam’ın Yeniden Doğuşuyla Bölünen Ülke]*, s. 9.

²⁸ Yael Navaro-Yashin, *Faces of the State [Devletin Farklı Yüzleri]*, s. 29.

²⁹ Yael Navaro-Yashin, *Faces of the State*, s. 27.

³⁰ Pınar İlkkaracan, *A Brief Overview of Women’s Movement(s) in Turkey [Türkiye’deki Kadın Hareketinin Kısa İncelemesi]*, Women for Women’s Human Rights [Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği], Eylül 1997, s. 8.

1998'in başlarında Anayasa mahkemesi kararı ve üyeleri arasında askerlerin çoğunlukta olduğu Milli Güvenlik Kurulu'nun baskısı ile Refah Partisi kapatıldı ve başındakiler geçici olarak siyasetten uzaklaştırıldı. Üniversitelerde başörtüsüne karşı uygulamalar katılaştırıldı. 1999 senesinde ABD'de bilgisayar mühendisliği okumuş olan Merve Kavakçı, İslamcı Saadet Partisi'nin adayı olarak milletvekilliğine seçildi. Meclise başı örtülü olarak girdiğinde ise bir tepki patlaması yaşandı: "ajan", "provokatör" gibi suçlamalar yöneltildi. Yaşananlar, *Cumhuriyet*'teki bir yorumda şöyle açıklanıyordu:

"Bir siyasi parti bir canlı bombayı Büyük Millet Meclisi'ne sokarak bize uymayan şeriatı getirmeye çalışıyor. Bu, devlete karşı bir suç."³¹

Bugünlerde Türkiye'de, Cumhurbaşkanı'nın eşinin başörtülü olma ihtimali ile ilgili benzer iddialar ortaya atılıyor.

Siyasal İslam korkusu Kemalist kadınlar nezdinde çok partili demokrasi konusunda karışık duygular ortaya çıkartıyor. Çağlayan mitinginin ertesinde Washington merkezli muhafazakâr Hudson Enstitüsü'nde uzman olan Zeyno Baran, "İslamcılık karşısında en büyük kaybı kadınlar yaşayacak; özgürlüğü kısıtlanacak olan onlar" ifadesini dile getirdi.³² Baran, Silahlı Kuvvetlerin müdahale tehditine hak verircesine şöyle devam etti:

"Türkiye bir boşluk içinde değil; İslamcılık her yerde yükselişte. ... Eğer Türkiye'nin tüm liderleri aynı İslamcı kökenden gelirse -laiklik yolunda alınan tüm mesafeye rağmen- köklerine döneceklerdir."³³

Baran ve başka Kemalist kadınlara göre bir yüzyıldır laikçiler ile İslamcılar arasındaki zıtlama pek değişime uğramadı. Cumhuriyet'in kızları geçmişe bakıyor ve yurttaşlarının çoğunluğundan endişe duyuyor, Atatürk'ün mirasını korumak adına askeri müdahale olasılığı ile flört ediyor.

III. KADINLAR VE DEMOKRASİ

A. Liberal Feminizmin Yükselişi

Atatürk'ün tek celsede Türkiye'de kadınlara –sonsuz kadar müteşekkir olmaları gereken³⁴ – eşitliği sağladığı söylemine sıkıca tutunuldu ve bu durum farklı gerçeklerin görülmesini engelledi. İleri gelen Türk öğretim üyeleri arasında olan Meltem Müftüler-Baç'ın 1999 senesinde ifade ettiği şekliyle:

"Türkiye'nin olumlu görüntüsü – yani kadınların da haklarını korumaya alan en modern, demokratik, laik Müslüman devlet oluşu – aslında birçok açıdan aldatıcı. Hatta bu görüntü

³¹ Cahit Tanyol, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1999, alıntı yapılan: *Women Politicians [Kadın Politikacılar]*, s. 101. Kavakçı vekillik yeminini hiçbir zaman almadı ve meclise de geri dönmedi.

³² Zeyno Baran, *Don't Misread Turkey's Generals [Türk Generalleri Yanlış Yorumlamayın]*, sunum, 30 Nisan 2007. Baran daha öncesinde Newsweek adlı dergiye seçilmiş hükümete karşı bir darbenin olası olduğu ve yasal olacağını yazmıştı. (Aralık 2006)

³³ Zeyno Baran, *Don't Misread Turkey's Generals*, sunum, 30 Nisan 2007.

³⁴ Pınar İlkaracan Women for Women's Human Rights [Kadının İnsan Hakları Vakfı] Kurucusu, *A Brief Overview of Women's Movement(s) in Turkey [Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Kısa Bir İncelemesi]*, Women for Women's Human Rights Raporları No. 2, Eylül 1997, s. 6.

kanımca daha zararlı çünkü kadın hakları için mücadele eden hareketin gereksiz olduğu intibasını yaratıyor.”³⁵

Türk kadın kuruluşlarının bu engeli aşması zaman aldı ve bir takım aşamalar sonunda gerçekleşti.

İlk aşama 1960lar ve 1970lerde yeni nesil sosyologların Türkiye’deki kadınlarla ilgili deneysel bulgular toplayarak gerçekleri tespit etmeleriydi. Örneğin sosyolog Deniz Kandiyoti 1970lerin başlarında Ankara yakınlarındaki bir köyde aile hayatında yaşanan değişimleri ele aldı. Eğitim ve iş amacıyla genç erkekler gitgide artan oranda köyü terk ediyordu ve bu hareketlilik sosyal sınıf atlama imkânı doğuruyordu. Genç kadınlar için ise benzer hayat tercihleri sözkonusu değildi.

“Koruma altında geçen kısa bir gelin-adaylığı döneminden sonra köydeki gelin yeni evinde tüm erkekler ve kendinden yaşca büyük kadınların hükmünde yerini alıyor... Bugünkü duruma bakılırsa cinsiyet rollerinin değişmesi en az olanaklı boyut olduğu iddia edilebilir.”³⁶

Sosyolog Yakın Ertürk ise 1976 senesinde Mardin etrafındaki köyleri incelediğinde katı hiyerarşik sosyal yapıların devam ettiğini ve karar alma yetkisinin sadece erkeklerde olduğunu gözlemledi. Başlık parası geleneği kadının, önce babalarının sonra kocalarının malı olarak görülmesini pekiştiriyordu. Kanunlardaki eğitim hakkı bile kırsaldaki kadınların hayatına etki etmeyebiliyordu.

“Doğu’daki bölgeler halen geri kalmış bir vaziyette...Köydeki kızların genelde meslek eğitimi veya eğitim almaları için imkan yok denecek kadar az. İlkokulun kanunen mecburi olmasına rağmen, bölgede oldukça yeni bir olgu. Yoncalı 1958’de, Şenyurt ise 1962’de okula kavuştu.”³⁷

Bu gibi araştırmalar, 1920lerdeki reformların kısıtlı bir şehirli kesim dışında Türk toplumuna nüfuz etmediği gerçeğini ortaya çıkarıyor. 1975 yılında Türkiye’deki kadınların yarısından fazlasının okuma yazması yoktu. Çoğunluğu 17 yaşından önce evleniyordu. Ücretsiz aile işçisi olarak tarım alanında çalışan kadının çok olmasına rağmen kentsel işgücünde kadın oranı yüzde 10’un altındaydı.³⁸

Birçok Türk akademisyen, kadınların çoğunluğunun yaşadığı bu acı gerçeği ilerici yasal düzenin ataerkil toplum ile çatışması olarak tanımladı. Sorun, kırsal geri kalmışlık ve İslami kültür ve değerlerin direnişi olarak görüldü. Türk feministlerin ifadesiyle, Türkiye’deki kadınlar haklarını elde etmiş, fakat özgürleşmemişlerdi.

Ancak, 1980’lere geldiğimizde Türk feministler daha temel sorular sormaya başladılar. 1980 darbesinden sonra Türkiye’deki üniversitelerde yaşanan tasfiye ve kısıtlamalara tepki olarak istifa eden akademisyen Şirin Tekeli, “nihayet Türk kadınının durumunu daha dikkatli

³⁵ Meltem Müftüler-Baç, “Turkish Women’s Predicament [Türk Kadınının Durumu]”, *Women Studies International Forum [Kadın Çalışmaları Uluslararası Forumu]*, Vol. 22, No. 3, Haziran 1999, s. 313.

³⁶ Deniz Kandiyoti, “Social Change and Family Structure in a Turkish Village [Bir Türk Köyünün Sosyal Değişim ve Aile Yapısı]”, J. Peristany (ed.), *Kinship and Modernisation in Mediterranean Society [Akdeniz Toplumlarında Akrabalık ve Modernleşme]*, 1976, s. 69.

³⁷ Yakın Ertürk, “The Impact of National Integration on Rural Households in Southeastern Turkey [Güneydoğu Türkiye’de Ulusal Entegrasyonun Kırsal Hanehalkı üzerine Etkileri]”, *Journal of Human Sciences*, Middle East Technical University [Orta Doğu Teknik Üniversitesi], 1987/1.

³⁸ Şirin Tekeli, “The Rise and Change of the New Women’s Movement [Yeni Kadın Hareketinin Yükseliş ve Değişimi]”, Drude Dahlerup, *The New Women’s Movement [Yeni Kadın Hareketi]*, 1986.

incelemeye karar veren” yeni bir liberal feminist akımın sesi oldu.³⁹ Tekeli’nin yazıları kadınların özgürleşmesi ile ilgili kalıplaşmış düşünceler ile kadınların siyasi alanda yoklukları arasındaki çelişkiye dikkat çekti. 1980 yılına kadar sadece iki kadın bakan olarak görev aldı.⁴⁰ 1991 senesine kadar tek bir kadın vali olmadı. Tekeli ve çalışma arkadaşları, sorunun sadece kırsal alandaki geri kalmışlıkta yatmadığını, mevzuatın da sorunlu olduğuna işaret etti. Yasal olarak eşit haklar sadece sınırlı olarak sağlanmıştı- ve bu gerçek resmi söylemin sonucu olarak senelerce saklı kalmıştı.

“Önemli haklar ve yeni imkanlar kazandıkları için ve baskı altında oldukları için annelerimiz feminizm yerine Kemalizm ile özdeşleştiler. Kocayı ailenin reisi olarak tanıyan Medeni Kanun’un ataerkil yapısı onlar tarafından hiçbir zaman sorgulanmadı.”⁴¹

Liberal feministler, ataerkil değerlerin kanun maddelerine yansıtılmış olmasına dikkat çektiler ve sorgulamaya başladılar.⁴² Eğer eşlerin eşitliği söz konusuysa, neden kadın çalışmak için kocasının iznini almalıydı? Ceza yasasında neden kadının evlilik dışı cinsel ilişki yaşaması erkeğin yaşamasından farklı bir şekilde ele alınıyordu?

1979 senesinde kabul edilen ve Türkiye tarafından 1985 senesinde imzalanan Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Türkiye’nin mevzuatındaki sorunlarına kamuoyu ilgisini çekti. Sözleşme, imzalayan ülkelerin yasalarında cinsiyet eşitliğinin yansımaları ve ayrımcılığın her şeklinin önlenmesini şart koşuyor. Medeni Kanun’un birçok maddesinin bu ilkeleri çiğnemesi ışığında, Türkiye, Sözleşmenin bazı maddelerine çekince koymak zorunda kaldı. Kadın ile erkeğe evlilikte, boşanmada, mal sahipliği ve çalışma konularında eşit hak ve sorumluluklar verilmediği itiraf edilmiş oldu.⁴³

Siyasi anlamda CEDAW köklü değişimlere sebep oldu. Türkiye’nin kanunlarının ölçütü artık Osmanlı geçmişi veya şeriat değil, çağdaş uluslararası standartlar olmuştu. CEDAW’ın 1926 Medeni Kanunundaki noksanlıklara dikkat çekmesi Türk kadın hareketine net bir yol haritası sağladı – gerçi netleşen bu çalışma gündeminin meyva vermesi ancak 17 sene sonra gerçekleşecekti.

1980ler boyunca kadın hakları eylemcilerinin Medeni Kanun reformu için yürüttükleri kampanyalar yerleşik siyaset kesimi tarafından kayıtsızlık ile karşılandı. Türkiye 1995 senesinde Pekin’de gerçekleştirilen Dünya Kadın Konferansına kadar CEDAW çekincelerini kaldırma taahhütünde bulundu. Medeni Kanunda CEDAW ile çelişen maddelerin değiştirilmemiş olmasına rağmen Türkiye CEDAW’a çekincelerini Eylül 1999’da kaldırdı. Bu tarihten itibaren AB, düzenli ilerleme raporlarında Medeni Kanun’un CEDAW ile uyumlu olması gerektiğine dikkat çekerek yaşanan sürece katkı sağlamaya başladı.⁴⁴

Kadın kuruluşları, 1990lar boyunca kampanya tekniklerinde ustalaşarak Medeni Kanun’da gerekli değişimler için mücadele verdiler. *Kadın Kurultayı* adında özel bir mail grubu kuruldu

³⁹ Şirin Tekeli, “The Rise and Change of the New Women’s Movement [Yeni Kadın Hareketinin Yükselişi ve Değişimi]”, Drude Dahlerup, *The New Women’s Movement [Yeni Kadın Hareketi]*, 1986, s. 179.

⁴⁰ 1971’de Türkan Akyol Sağlık Bakanlığı, 1975’te Nermin Neftçi Kültür Bakanlığı yapıyordu. Şirin Tekeli, “Europe, European Feminism and Women in Turkey [Avrupa, Avrupa Feminizmi ve Türkiye’de kadınlar]”, *Women’s Studies International Forum [Kadın Çalışmaları Uluslararası Forumu]*, Vol 15, No 1., 1992, s. 141.

⁴¹ Şirin Tekeli, 1995, s. 12.

⁴² Şirin Tekeli, 1995, s. 14.

⁴³ Bu çekinceler 15 ve 16. maddelere ithafen yapılmıştır.

⁴⁴ http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/tu_en.pdf, sayfa 18/19.

ve Türkiye'nin her yanından 126 kadın kuruluşu bu seferberliğe katıldı.⁴⁵ Kadın grupları TBMM'de yoğun lobi çalışmaları sürdürdüler. Nihayet, 22 Kasım 2001 tarihinde Türkiye'nin yeni Medeni Kanunu kabul edildi.

Medeni Kanun, hukuki açıdan ailede cinsiyetlerarası dengeye önemli değişiklikler getirdi. Eşler evlilikte çocuk ve evlilik süresince edinilen mallar konusunda aynı karar alma yetkilerine sahip oldu. Yeni kanun, gayrimeşru çocuk kavramını ortadan kaldırıp evlilik dışı doğan çocukların velayetini anneye veriyordu. Zamanın Adalet Bakanı olan DSP'li Hikmet Sami Türk'ün kelimeleriyle,

“Eşitlik ilkesi görüşmekte olduğumuz tasarının temeli niteliğindedir. Bu eşitlik herşeyden önce, kadın-erkek arasında ve ailede eşler arasındadır (...) Bu tasarıya göre, eşler eşit haklara, eşit yükümlülüklerle sahiptirler.”⁴⁶

Bu reformlarla Türkiye ataerkil-sonrası dünyaya katılmak yolunda önemli bir adım atmış oldu. Aynı zamanda, bu gelişme Türkiye'deki kadın hareketinin önemli bir başarısıydı.. 1980lerin başında şehirlerde küçük gruplar halinde, apartman dairelerinde toplanarak yola koyulan kadınlar, Türkiye'nin ulusal siyasetinde ciddi bir rolü olan oyuncular olmuşlardı.

B. Kadınlar ve Siyasal İslam

Sosyopolitik anlamda Türkiye'deki kadınların durumuna derin etkiler yapan iki demografik gelişme yaşandı: şehirleşme ve azalan nüfus artışı. 1945'de Türklerin sadece dörtte biri şehirlerde yaşıyordu; 2000'e geldiğimizde bu oran yüzde 65 olmuştu. Kadınlar bu gelişme ile kendilerini şehirde eğitim imkânlarıyla ve modernleştiren birçok etken içinde buldu. Kadınların okuryazarlık oranı 1945'de yüzde 13 iken, 2000'de yüzde 80'e tırmanmıştı. Kadın başına çocuk sayısı düşünce kadınların evleri dışındaki dünyaya ilgisi arttı.

Tablo 1: Türkiye'de nüfus, şehirleşme, kadın okuryazarlığı, 1935-2000⁴⁷

Yıl	Nüfus (m)	Şehirleşme	Kadın Okuryazarlığı
1945	18.8	% 25	% 13
1960	27.8	% 32	% 25
1980	44.7	% 44	% 55
2000	67.8	% 65	% 81

Bu demografik değişiklikler toplumda yeni bir sosyal tabaka oluşturdu. Türkiye'nin kentsel nüfusu 1985 ile 2000 arasında 24,4 milyon kişilik artış ile ikiye katlandı. İstanbul, Ankara ve diğer büyük şehirlerde varoşlar ortaya çıktı. Köylerden gelen, belirgin bir muhafazakâr ve dindar bakışı getiren kesimler büyük şehirlerin eteklerine yerleşti. Bir taraftan da bu insanlar eğitim talep etti ve köylerde kalanlara nazaran toplum içinde yükselmek için daha fazla fırsata sahip oldular. Şehirlerde oluşan bu yeni sınıf, siyasal İslam'ın yükselişini açıklıyor; İslamcı

⁴⁵ Aktivist ve avukat Hülya Gülbahar, Women for Women's Human Rights (WWHR) Kurucu ve Koordinatörü Psikoterapist Pınar İlkaracan, yine WWHR'den Liz Amado ve Karin Ronge, KADER ve ARI Hareketi adına Selen Lermioğlu Yılmaz ile ESI röportajları.

⁴⁶ www.belgenet.com/yasa/medenikanun/gorusme-8.html.

⁴⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>.

Refah Partisi'nin seçim başarısının arkasındaki güç, yine bu kesimdi. Kadınlar, Türk siyasetindeki bu önemli dönüşümde kilit rol oynuyordu.

İstanbul Ümraniye semti, ülkenin en hızlı büyüyen kentsel alanlarından bir tanesidir. Amerikalı antropolog Jenny B. White, 1990'larda Ümraniye'de yaptığı bir araştırmada kadınların karşılaştıkları kısıtlamalara tepkilerinin çelişkili bir şekilde bir taraftan kızgınlık, diğer taraftan ise baş eğmişlik olarak tezahür ettiğini gözlemledi. Kadınların hareket özgürlüğü konusunda sohbetlerinden birin hakkında şunları aktarıyor:

“Başörtüsünün ve loş ışığın yüzünü kapattığı bir kadın şöyle dedi: ‘Evde sürekli yalnız oturmak zor.’ Bir başkası ise şöyle ekledi, ‘Keşke bir yere yolculuk yapabilsen.’ Ama kadınlar hemen şikayetlerini sona erdirdiler ve iradeli bir şekilde kadınların evde kalmasının doğru olduğunu bildiklerini eklediler. Korunmasız bir kadının hareketlerinin kısıtlanması gerektiği konusunda aralarında hemfikir oldular. ‘Ne zaman ne olacağı belli olmaz’. Kuran’ın bu konuya nasıl yaklaştığını tartıştılar. Kadınlardan biri, kadınlara uygulanan kısıtlamaların Kuran tarafından değil, erkeklerin gücü yüzünden belirlendiğini ifade etti.”⁴⁸

Kadınların bazıları çalışmak istediklerini ama kocalarının izin vermediğini anlattı. Kadınlar kendi aralarında konuştuğunda tatminsizlik hisleri kabardı.

“‘Erkekler hayatımızı zorlaştırıyor.’ ‘Keşke daha çok eğitimim olsa.’ ‘Keşke çalışıp biraz para kazanabilsem. Size para vermesi için sürekli kocanıza bağımlı olmak zor. Ve bazen unutuyor, sonra ne yaparsın?’”⁴⁹

Türk siyasetinin en garip çelişkilerinden biri İslamcı partinin Ümraniye gibi yerlerde kadınlar için yeni fırsat pencereleri açmış olmasıdır. 1990ların ortasında Refah Partisi faal bir kadın kolu geliştirdi. Refah Partisinin o zamanlardaki İstanbul İl Başkanı olan şu anki Başbakan Tayyip Erdoğan, kadınları parti teşkilatında harekete geçirme girişiminde ön plandaki isimlerdendi.⁵⁰

“Türkiye’deki başka hiçbir partinin bu denli kadın üyesi yoktu. Refah Partisinin kadınları 6 yılda yaklaşık bir milyon üye kaydettirdi...Partinin belki de en dinamik birimi kadınlardı, tüm mitinglerde, faaliyetlerde onları görmek mümkündü.”⁵¹

Ümraniye’de kayıtlı 50,000 parti üyesinin yarısına yakını kadındı.⁵² Refah partisi adına katılımcılık kadınlara yeni imkânlar sundu – mesela eğitime, ev dışında çalışma ve toplumsal konularda sesini duyurma. 1999 yılında, Yeşim Arat 25 kadın gönüllü ile konuştu. Gönüllü olarak siyasi çalışmalara destek veren kadınların bu işten aldıkları tatmin kendisini şaşırttı. “İstisnasız görüşülen her kadın siyasi aktivizm tecrübesini mutlulukla andı.”⁵³ Bir gönüllü, Arat’a şöyle diyordu: “hepimiz birşey ispatladık, statü kazandık.”

Fakat Refah Partisi siyasi söyleminde kadının yerinin ev ve aile olduğunu vurgulamaya devam etti.⁵⁴ Parti, 1991’de TBMM’ye 62 milletvekili ile girdiğinde aralarında tek bir kadın

⁴⁸ White, s. 216.

⁴⁹ White, s. 218.

⁵⁰ Yeşim Arat, *Political Islam in Turkey and Women’s Organisations [Türkiye’de Siyasal İslam ve Kadın Dernekleri]*, 1999, s. 14.

⁵¹ Yeşim Arat, *Political Islam in Turkey and Women’s Organisations*, 1999, s. 8.

⁵² White, s. 19.

⁵³ Yeşim Arat, *Political Islam in Turkey and Women’s Organisations*, 1999, s. 38.

⁵⁴ Jenny B. White, *Islamist Mobilisation in Turkey – A Study in Vernacular Politics [Türkiye’de İslamcı Hareketlenme – Yerel Politikalar Araştırması]*, 2002, s. 212.

yoktu.⁵⁵ 1995 senesine gelindiğinde ise 158 milletvekili ile meclisteki en kuvvetli partiyi oluşturmalarına karşın hala kadın temsilcileri yoktu.⁵⁶ Kadın konusundaki söylemi yüksek derecede muhafazakâr olmaya devam etti. Öyle ki, 1997’de, kıdemli parti üyeleri bir kadının elini sıkmanın uygun olup olmadığını tartışıyordu.⁵⁷ Önde gelen isimlerinin çoğu kadınların sorunlarını çözümlenmenin yolunu *asrı saadet*’e –yani Hz. Muhammed’in hayatta olduğu dönemin yaşayış kurallarına– dönüştürüyordu. Refah’ın kadın ve erkek destekçileri arasındaki farklar Jenny B. White tarafında şöyle tarif edildi:

“Kadınlar İslami hareketin yaşadıkları statükoyu aşmalarına yönelik kazandırabilecekleriyle ilgileniyorlardı; erkekler ise kadınların eş, anne ve evkadını oldukları bir ideal peşindeydi”⁵⁸

Tesettür konusuna farklı yaklaşımları bu gerginliği net bir şekilde ortaya koyuyordu. İslamcı erkekler, başörtüsünü kadınların ve ailenin namusunu korumak, kadın cinselliğinin tehlikelerine (*fitne* ve *fesat*) karşı önlem almak için gerekli görüyorlardı.⁵⁹ Hayatta belirli amaçları olan dindar kadınlar için ise, başörtüsüne, toplumsal hayata katılmaya ve özgürleşmeye imkân sağlayan bir anlam yüklendi.

1980lerin sonlarına doğru dindar kadınlar arasında Zaman gazetesinde yazılarla başlayan canlı bir tartışma ortamı oluştu, bir değişim gündemi savunuldu. 1987’de bir kadın düşüncelerini şu şekilde dile getiriyordu:

“Müslüman erkekler neden kadınların öğrenip anlamalarından korkuyorlar? Çünkü kadınlar sadece kocaları ile meşgul olup dış dünyadan soyutlandıklarında kocalarına daha fazla hayran olur, daha kolay kontrol edilebilirler. Kadınlar eğitim alıp kendilerini ispatladıklarında etraflarını daha fazla sorgularlar ve erkekler bundan korkuyorlar.”⁶⁰

1990ların ortasından itibaren dindar kadınlar, Başkent Kadın Platformu⁶¹, Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu⁶² ve Ayrımcılığa Karşı İnsan Hakları Derneği (AKDER)⁶³ gibi kadınlara özgü konulara odaklanan dernekler kurdu. Gökkuşuğu’ndan Selime Sancar duruşunu şu şekilde açıklıyordu:

“Biz bir senteziz; laikçilerin anneannelerinin başını örttüğünü hatırlamaları, İslamcılarının ise sultanların Avrupalıları buralara getirdikleri günlerden beri batılılaşan Türkiye’nin bir parçası olduklarını hatırlamaları gerekiyor.”⁶⁴

İslami kadınların eylemciliğinde yatan çelişki liberal feministlerce incelendi. Şirin Tekeli 1992 yılında konuyu şu şekilde ele aldı:

“Feminist hareketin en beklenmedik etkisi İslami kadınlar üzerinde oldu. Batı dünyasının materyalist değerleri üzerine kurulu olduğu için feminizmi reddettiler fakat çoğu aslında feminist ruh ile üniversitelere girmek için mücadele ediyorlardı ve toplum içinde, başörtüsü ile

⁵⁵ http://www.belgenet.net/vekiller.php?parti_id=38&yil_id=11.

⁵⁶ http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=12.

⁵⁷ *Hürriyet*, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1997/11/03/14756.asp>.

⁵⁸ White, s. 215.

⁵⁹ Aynur İlyasoğlu, s. 258.

⁶⁰ Yıldız Kavuncu - *Zaman*, 29 Eylül 1987. Bu alıntı Nilüfer Göle’nin 1992 tarihli “Yasak Modern” adlı kitabından yapılmıştır.

⁶¹ Başkent Kadın Platformu, <http://www.baskentkadin.org>.

⁶² Gökkuşuğu Kadın Platformu, <http://www.hazargrubu.org/gikap.htm>.

⁶³ Ayrımcılığa Karşı İnsan Hakları Derneği, <http://www.ak-der.org>.

⁶⁴ Howe, s. 113.

sembolize olan kimliklerini kaybetmeden meslek sahibi eğitimli kadınlar olarak yer bulmaya çalışıyorlardı.”⁶⁵

Dindar feministler, İslamcılar arasında yaygın olan düşünceleri dindar açıdan sorgulama özgüvenini ve gücünü geliştirdiler. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde din bilimci olan Hidayet Tuksal başörtüsü giyiyor. Ayrıca kendisi, Başkent Kadın Platformu’nun kurucularından. Tuksal, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklıyor, “Dinin tarih boyunca farklı insanlar tarafından farklı şekillerde yorumlandığını biliyor, erkek egemen yorumlarla uğraşan bir ilahiyatçı olarak ‘dindar feministim’ diyorum.”⁶⁶ Başkent Kadın Platformu kadın karşıtı anlayışla dindar bir perspektifle mücadele ediyor. Dindar kadınlar ve gençler arasında gelişmekte olan yeni bakış açılarına bir açılım sağladı. Tuksal’a göre, “Yirmi yıl önce, muhafazakarlar kadınların çalışmasına karşıydı. Üniversiteye gitmek bile kaşların çatması için yeterli bir nedendi.” Ekonomik ihtiyaç ile toplumsal hareketlilik arzusunun bileşimi geleneksel değerlerin bir kenara koyulmasına yol açıyor. “Çalışmak artık olumsuz bir unsur değil. Bizim çevremizdeki genç erkeklerin yüzde 90’ı çalışabilen bir kadınla evlenmeyi tercih eder.”⁶⁷

2001 senesinde Fazilet Partisi’nin iki yeni partiye bölündüğüne şahit olduk. İlki, Saadet Partisi, kadınlarla ilgili geleneksel yaklaşımını sürdürdü. Partinin programında da açıkça belirtildiği gibi Türk toplumuna en büyük tehdidin yurtdışı kaynaklı olduğu vurgulanıyordu.

“Bizde de aile tahribatı görülmemiş bir hızda artmaktadır... Milletimizi ve sosyal yapımızı, dış güçlerin çeşitli etkinliklerle (medya, sinema vs.) bize aşılacak istediği, karı-kocadan ibaret kendi ‘çekirdek aile’ hastalığından korumak için gereken tedbirler özenle alınacaktır.”⁶⁸

Öteki parti olan AKP’nın bu konularda farkı çarpıcıydı. Başından itibaren AKP kendini geleneksel İslamcılardan özellikle iki konu ile ayırdı: Biri, AB entegrasyonu, öteki ise toplumda kadının yeriydi. AKP parti programı CEDAW’ın tüm gereklerinin yerine getirilmesi sözünü vererek farkını ortaya koydu. AKP, Kadınların kamusal yaşama katılımının özendirilmesi için önlemlerin alınacağını ifade eden, kanunlardaki ayrımcılığın kaldırılmasına odaklanan, kadın STKlarla çalışılacağını beyan eden, “kadınların çalışma hayatı, çocuk ve aile sorumlulukları dikkate alınarak sosyal güvenlik ve çalışma koşullarında iyileştirmeler” yapılacağını vaad eden bir program ile halkın karşısına çıktı.⁶⁹

Medeni Kanun, 2001 yılında Meclise geldiğinde, Saadet Partisi’nden itiraz edenler sesini yükseltti. Milletvekillerinden biri genel kurulda muhalefetini şöyle açıkladı:

“Her birliğin mutlaka bir başkanı olması lazım, başkan olmayan yerde başıbozukluk hakim olur... Bu düzenleme, aile kurumunu güçlendirmez, aksine, zayıflatır, birliği sarsar.”⁷⁰

⁶⁵ Şirin Tekeli, “Europe, European Feminism and Women in Turkey [Avrupa, Avrupa Feminizmi ve Türkiye’de Kadın]”, *Women Studies International Forum*, Vol. 15, No. 1, 1992, s. 142.

⁶⁶ Fadime Özkan’ın Hidayet Tuksal ile röportajı, “Diyanet İyi Niyetli ama Gayretli Değil”, *Yeni Şafak*, 6 Ocak 2005, <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/ARALIK/06/roportaj.html> ve *Yeni Şafak* 9 Mayıs 2006.

⁶⁷ ESI’nin Başkent Platformundan Hidayet Tuksal and Safiye Özdemir ile röportajı, Haziran 2006.

⁶⁸ Saadet Partisi Programı: <http://www.sp.org.tr/sayfa.asp?id=40>.

⁶⁹ AKP Programı: <http://www.akparti.org.tr/program.pdf>.

⁷⁰ <http://www.belgenet.com/yasa/medenikanun/gorusme-5.html>, Lütfü Esengün’ün 24 Ekim 2001 tarihli meclis oturumunda Medeni Kanun üzerine yaptığı konuşmasından.

Yeni kurulmuş AKP ise farklı bir yaklaşım sergiledi. AKP milletvekili Mehmet Ali Şahin yeni Medeni Kanun'a destek verdi. Karşı çıktığı ana konu, evlilik süresince edinilen malların kadın ve erkek arasında eşit paylaşımının 2002'den evvel gerçekleşen evlilikler için geçerli olmayışydı. Bu, aynı zamanda kadın kuruluşlarının itiraz ettiği noktaydı. Şahin'in önerisi, açıkça karşı çıkmadıkları takdirde 2002 öncesi evlenmiş olan çiftlerin de aynı mal rejimine tabi olmasıydı.⁷¹ Kadın kuruluşlarının temsilcileri, ESI ile görüşmelerinde, AKP saflarından aldıkları bu desteğe şaşırılmış olduklarını dile getirdiler.⁷²

Belli ki AKP, geleneksel İslamcılar ile arasındaki farkı netleştirmek konusunda kararlıydı. 2001'de 71 kurucu üyesi arasında 12'si kadındı (yarısının başörtüsü vardı, yarısının yoktu). Hazırlanan resmi parti programında laikliğe bağlılık ifade edilirken laiklik "her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlayan" bir ilke olarak tarif ediliyor.⁷³

AKP'ye kuşku ile yaklaşanların ikna edilmesi için parti programına özenle yerleştirilmiş kelimelerden çok daha fazlasının gerekeceği malumdu. Birçok laikçi, AKP'nin niyetine derin güvensizlik duyuyordu. Merkez seçmen kitlesini Orta Anadolu'nun muhafazakârlarının veya İstanbul'un Ümraniye gibi semtlerinde yaşayanların oluşturduğu bir parti nasıl kadın-erkek eşitliğini sağlamak konusunda samimi olabilirdi? Bunun ardından yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin modern tarihinde kadınların hukuki statüsü açısından en köklü değişiklikleri beraberinde getirmek üzereydi.

C. Cinsellik, Suç ve Türkiye'de Yeni Politikalar

1926'dan 2004'e kadar yürürlükte olan Türk Ceza Kanunu Türkiye Cumhuriyeti'nin söylemiyle yaşanan gerçek arasındaki farkı en belirgin haliyle sergileyen örnekti.⁷⁴ Atatürk zamanında yasalaşan kanunların çoğu gibi Ceza Kanunu da, Batı Avrupa modeline dayanıyordu. İtalya'nın 1889 tarihli Ceza Kanunu Türk değer ve geleneklerine uygun olacak şekilde uyarlanmıştı.⁷⁵

Cinsel suçlara yaklaşımı itibarıyla 1926 Ceza Yasası, kadın bedenini erkeklerin malı olarak ele alıyordu. Kadınlara karşı işlenen cinsel suçlar, ailenin namusuna karşı işlenmiş sayılıyordu. Yasa, ırz ve hayâ gibi Arapça'dan gelen geleneksel kavramlarla yazılmıştı. Kadın cinselliğini toplum tarafından kontrol edilmesi gereken bir tehdit olarak konu ediyordu.

⁷¹ Muhalefet önergesinin tam metni için:

http://www.ucansupurge.org/index.php?option=com_content&task=view&id=2884&Itemid=71.

⁷² ESI'nin Hülya Gülbahar ile röportajı, Nisan 2006. Kadın aktivistler, Şahin'in Başbakan Yardımcılığı yaptığı 2002 hükümetinde, çoğunluğa sahip olmalarına rağmen gerekli değişiklikleri ele almayı karşılarında hayal kırıklığına uğradı.

⁷³ 2002 seçimleri öncesi Anıtkabir ziyaretinde Erdoğan, ziyaretçi defterine şu satırları not etti: "Bize Bıraktığın Miras Emin Ellerde," Jenny B. White, *Islamist Mobilisation in Turkey [Türkiye'de İslamcı Hareketlenme]*, 2002, s. 274.

⁷⁴ Pinar Ilkcaracan, *Re/Constructing Sexuality: Re/Forming the Penal Code in Turkey [Cinsiyeti Yeniden Tanımlamak: Türkiye'de Ceza Yasasını Yeniden Yapılandırmak]*, s. 3.

⁷⁵ Adem Sözüer, "Reform of the Turkish Criminal Law [Türk Ceza Hukuku Reformu]", *Hukuki Perspektifler Dergisi*, s. 210.

“Tecavüz için *ırza geçmek* tabiri kullanılıyordu. Yani bireyin bedensel bütünlüğüne karşı işlenen bir suç değil de namus lekelenmesinin mevzubahis olduğu ima ediliyordu.”⁷⁶

Tecavüzü bir namus meselesi olarak algılamak bazı önemli sonuçlar doğuruyordu. Öncelikle, evlilik içi tecavüzün suç olarak tanımlanmasını engelliyordu çünkü zorla da olsa, evlilik dâhilinde olduğu için kadının namusuna zarar vermemiş sayılıyordu. Ayrıca tecavüzcü mağdur ile evlenirse –sözde kadının namusu iade edilmiş olacağı için– cezadan kurtuluyordu. Kadının bir olayda birden fazla erkeğin tecavüzüne uğraması halinde ise erkeklerden birinin kendiyile evlenmesi, diğerlerine karşı yöneltilen suç iddialarının da kalkmasına yetiyordu.

Ceza Kanunu namus saikiyle işlenen suçlara –yani aile namusunu onarmak amacıyla işlenen suçlara– çok hafif cezalar öngörüyordu. Maddelerden birine göre eğer mağdur zina veya ‘gayrimeşru cinsel ilişki’ (evlilik öncesi yaşanan cinsel ilişki de bu kapsama dahil ediliyordu) yaparken yakalanırsa –veya böyle bir ilişkinin yaşandığına dair net kanıt vardysa– namus saikiyle suç işleyen kişinin cezası 7/8 azaltılabilirdi. Yasa, aynı zamanda bekar kadına, evli kadından daha az değer biçiyordu. Bekar kadını kaçırmak üç yıla kadar hapis ile sonuçlanabilirken evli bir kadını kaçırmak –asıl ‘mağdur’ kadının kocası olarak algılanırcasına– en az yedi yıllık ceza getiriyordu.⁷⁷

Bu yaklaşımların 20. yüzyılın ardından bile devam etmesi sadece kanunlardaki bir hatayı değil, hakim ve savcılar da dahil olmak üzere Türk toplumunun içine işlemiş değerleri yansıtıyordu. Öte yandan 20. yüzyıl sona ererken bu değerler, birçok dava sonucuna karşı kamuoyunda yükselen itirazlarla da belirginleştiği gibi, gitgide daha fazla sorgulanıyordu. 1987 yılında Çorum’da bir hakim, kocası tarafından kötü muameleye tabi olan hamile ve üç çocuklu bir kadının boşanma talebini reddedişini şu sözlerle açıkladı: “Kadının sırtından sopa karnından sopayı eksik etmeyeceksin”.⁷⁸ Bu karar, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında gerçekleştirilen ilk mitingi tetikledi: İstanbul’un Kadıköy ilçesinde 1000’in üzerinde kadın sokaklara döküldü.

1996 senesinde Şanlıurfa’da, Sevda Gök adındaki kuzeninın sokağın ortasında boğazını keserek öldüren kuzenini hafif bir hükümlerle cezalandırmasını açıklayan hâkim, şöyle bir gerekçe sundu: “Olaya Şanlıurfa’nın sosyo-ekonomik yapısı neden olmuştur.”⁷⁹ 16 yaşındaki kız, ailesini mahçup eden davranışlarda bulunduğu mahallede dönen dedikolular yüzünden öldürülmüştü. Bu dava, adliye çevrelerinde namus cinayetlerine karşı gösterilen “hoşgörüyü” ulusal gündeme taşıdı. Fakat geniş çaplı itirazlar gelecekte benzer mahkeme kararlarının alınmasına engel olmadı. Haziran 2003’de, Mardin’deki bir mahkeme genç bir kızın tecavüzü ile suçlanan 27 faili, 13 yaşındaki mağdurun bu kişilerle cinsel ilişkiye razı olup olmadığına dair yeterince delil olmadığını ileri sürerek beraat ettirdi.⁸⁰

Bu gibi olaylar, Türkiye’deki kadın kuruluşlarını beraber mücadele etmek için ve hukuki reform talep etmek üzere harekete geçirdi. Avrupa Birliği’yle bütünleşme süreci de somut anlamda ilerleme sağlamak açısından siyasi alanda fırsat sağladı. Kadının İnsan Hakları-Yeni

⁷⁶ Pinar İlkaracan, *Re/Constructing Sexuality: Re/Forming the Penal Code in Turkey*, s. 4.

⁷⁷ “Cinsel tutkuyu kıskırtacak ya da kötüye yoracak” türden yayınlar, edebi eserler ve müzik de suç teşkil eden öğeler olarak sayılıyordu. Bu nedenle 2004’den önce birçok roman yasaklanmıştı.

⁷⁸ Çiğdem Esin, *Feminism, Women’s Movements and Women’s Organisations in Turkey [Türkiye’de Feminizm, Kadın Hareketleri ve Organizasyonları]*, 2000.

⁷⁹ Vildan Yirmibeşoğlu, *Toprağa Düşen Sevdalar - Töre ve Namus Gereğiyle İşlenen Cinayetler* 2007, s. 56.

⁸⁰ Pinar İlkaracan, *Re/Constructing Sexuality: Re/Forming the Penal Code in Turkey [Cinsiyeti Yeniden Tanımlamak: Türkiye’de Ceza Yasasını Yeniden Yapılandırmak]*, s. 14.

Çözümler Derneği (WWHR) bu durum karşısında 2002 başlarında yeni bir Ceza Kanununun hazırlanması için öneriler geliştirmek amacıyla üniversite, STK ve Barolar Birliği'nden konuya ilgi gösterenlerden oluşturulan bir çalışma grubunun kurulmasına öncülük etti: “Kadın konularıyla ilgili her madde için kelime-kelime değişiklik önerileri hazırladık, her önerimizin arkasındaki mantığı açıklayıcı gerekçeler ekledik”⁸¹ Kurum, bu konularla ilgili yayınlar çıkararak, medya ile çalışarak ve STKlar arasında ilişki ağları geliştirerek farkındalık yaratma sürecine koyuldu.

Fakat çoğu gönüllüye göre, AKP'nin Kasım 2002'deki seçim başarısı, henüz başlarında oldukları süreci söndürecekti. Bu kadınların çoğu, İslamcı Refah Partisinin devamı olarak algılanan AKP'nin, kanunla ilgili taleplerine muhalif olacaklarını varsayıyordu.

“Seçimlerden sonra olağanüstü bir toplantı yaptık. Bazıları mücadeleden vazgeçmek istiyordu. Fakat farklı yaklaşımlarımızı aştık ve yeni bir enerji kazandık. ... Ceza Yasasının yeniden reform sürecine girmesi için onyıllar beklemek gerekebilirdi. ‘Yapalım ki kızlarımıza denediğimizi anlatabilelim’ dedik”⁸²

Fakat AKP, bir önceki hükümetin uzman akademisyen ekibi tarafından hazırlattığı taslağı masaya koyarak süreci, kendinden önceki iktidar partilerinin bıraktığı yerden ele aldı. İktidarda kim olursa olsun, yasa taslaklarının hazırlanması sürecinde söz sahibi olanlar uygulamada kıdemli öğretim üyeleri idi. Öncüleri ise hukuk dünyasında itibarı tartışılmaz, hocaların hocası olarak hitap edilen Sulhi Dönmezer'di. 1950'lerden beri ceza yasası konusundaki girişimlerin hemen hepsinde yer alan Dönmezer, 1980 darbesi sonrasındaki prosedürlerin hazırlanmasında önemli rol oynamıştı. 1990'ların sonunda, yeni bir ceza Kanunu'nun hazırlanması için de yine Dönmezer'e görev verilmişti.

CEDAW'ın 1996 raporu, Türkiye'nin uygulamadaki Ceza Yasası'nın 29 maddesinin sözleşme hükümlerine uymadığına dikkat çekti.⁸³ Şaşırtıcı olan ise, Dönmezer'in 1999–2002 yılları arasında iktidarda olan hükümet için hazırladığı taslak ceza yasasında bahsedilen tüm maddelerin muhafaza edildiği ve sadece yüzeysel değişiklikler yapılmış olmasıydı.⁸⁴ AKP Adalet Bakanı Cemil Çiçek, Dönmezer'in elini öperken fotoğraflanınca, AKP'ye yakınlığı ile bilinen Yeni Şafak gazetesinin bir köşe yazarının yorumu şöyle oldu:

“Türkiye'yi tuhaf bir ülke yapan manzaraların birisi de bu... bu hoca, tarihin kurnazlığı'nın bir eseri olarak AB'ye uyum hareketinin bir parçası da başmimarı konumunda! Güler misiniz ağlar mısınız artık siz karar verin...”⁸⁵

AKP Adalet Bakanı'nın 2003'ün Nisan/Mayıs aylarında 24 kişilik Meclis Adalet Komisyonu'na gönderdiği taslak Dönmezer'in hazırladığı taslaktı. WWHR ve Kadınların Çalışma Grubu için kamuoyuna yönelik geniş bir kampanya başlatmak açısından uygun bir zamandı. 30'u aşkın STK'nın biraraya geldiği Türk Ceza Kanunu Kadın Platformu kuruldu. WWHR, görev başına yeni gelmiş olan meclis üyelerine, ceza kanunu maddeleri için somut

⁸¹ Liz Erçevik Amado, *The Campaign for the Reform of the Turkish Penal Code from a Gender Perspective: Women's Groups in Turkey Unite for Their Demands [Cinsiyet Perspektifinden Türk Ceza Yasası Reformuna Değişiklik Kampanyası: Türkiye'deki Kadın Grupları Talepleri için Birleşiyor]*.

⁸² Pınar İlkaracan ile ESI Röportajı, İlkbahar 2006.

⁸³ CEDAW, Second and Third Periodic Reports of States Parties – Turkey [Siyasal Partiler Üzerine İkinci ve Üçüncü Peryodik Raporlar – Türkiye], 6 Eylül 1996, s. 17.

⁸⁴ Adem Sözüer, “Reform of the Turkish Criminal Law [Türk Ceza Kanunu Reformu]”, *Hukuki Perspektifler Dergisi*, s. 212.

⁸⁵ Kürşat Bumin, Kadınları Unutarak AB'ye Girmek Mümkün mü?, *Yeni Şafak*, 16 Temmuz 2003.

değişiklik tavsiyelerin derlendiği bir kitapçık iletti ve Meclis Adalet Komisyonu başkanı AKP'li Köksal Toptan ile bir görüşme ayarladı.⁸⁶ Toptan, Platform üyesi kadınlardan bazılarının ümidini kıran bir sessizlik içerisinde kadınların argümanları dinledi.⁸⁷ Fakat, Haziran 2003 tarihinde Toptan, tekrar ümit tazeledi ve kadınların taslakta karşı çıktıkları maddelerle ilgili görüşlerinin, kurulacak altkomisyonda görüşüleceğini açıkladı. Ayrıca evlilik içi tecavüzün suç sayılması konusunda kadınların görüşlerine katıldığını bildirdi.⁸⁸ Toptan, AB entegrasyonu sürecinin bu kanunla ilgili reformlarda motivasyon unsuru olduğunu şu sözler ile ifade etti:

“... Türkiye, Avrupa Birliği sürecine girdi. O çerçevede de Türkiye’de çok önemli yasalar çıkarıldı. Uyum paketleri çıkarıldı. (65 yasada değişiklik yaptık). Şimdi bir kere, TCK bu haliyle bu uyum yasalarıyla ciddi şekilde çelişiyor. Biz, hiç kimse kuşku etmesin ki, katılım olsun veya olmasın, en yüksek dereceye çıkarmaya çalışıyoruz.”⁸⁹

2003 yazında ilk defa kadın-erkek eşitliği konusunda gerçek bir kamuoyu tartışma ortamı oluştu. Yeni Şafak’ta yazan bazı köşe yazarları hükümete bu konudaki sorumluluklarını hatırlattı. Ali Bayramoğlu, 23 Temmuz tarihli yazısında, hükümet yetkililerinin, kadın kuruluşları ile görüşüp, anlatılanları ciddiye almalarını istedi.⁹⁰ Bir sonraki gün ise Bayramoğlu, İstanbul Üniversitesi’nden bir öğretim üyesinin taslak yasa konusunda görüş alma sürecinin eleştirildiği mektubunu köşesine taşıdı:⁹¹

“Önemli olan tüm toplumu ilgilendiren bir konuda bakanlığın ilgi ve katılımının nasıl olduğudur. Bu, Ceza Yasası Tasarısından çok daha önemlidir.”⁹²

Adalet Bakanı Cemil Çiçek, Ali Bayramoğlu’yu bu yazısının ardından aradı ve hükümetin bu konularda görüşlere açık olduğunun altını çizdi:

“Bizim tasarıya yönelik eleştiriler ve itirazlar konusunda hiçbir sıkıntımız ve kompleksimiz yoktur. Bu konuda her tür görüşün bu komisyona iletilmesini istiyoruz. Köksal Toptan başkanlığında faaliyet gösterecek bu grup en iyi şekilde gereğini yapmaya çalışacaktır.”⁹³

Hükümet Türk kadın kuruluşlarının kendilerine kuşkuyla yaklaştığını biliyordu. Milletvekili Hakkı Köylü’nün ESI’ye açıkladığı şekliyle:

“Birçok kişi için AKP deyince din temelli yaklaşımların ağır basacağı varsayıyor. Çünkü onlara göre AKP böyle bir partiden doğdu. Milletvekillerinin kadın haklarını savunacak zihniyette olmadıkları düşünülüyor. Halbuki [Saadet Partisi’nden] ayrılanlar bir sebepten dolayı ayrıldılar – hemfikir değillerdi. Ve benim gibi dışardan gelenler var.”⁹⁴

⁸⁶ WWHR New Ways, *Gender Discrimination in the Turkish Penal Code Draft Law*[Türk Ceza Kanunu Yasa Tasarısında Cinsiyet Ayrımı], 2003.

⁸⁷ Pınar İlkcaracan, *Re/Constructing Sexuality: Re/Forming the Penal Code in Turkey* [Cinelliği Yeniden Tanımlamak: Türkiye’de Ceza Yasasını Yeniden Yapılandırmak], s. 12.

⁸⁸ Köksal Toptan, NTV, 21 Ekim 2003. Ayrıca: Pınar İlkcaracan, *Re/Constructing Sexuality: Re/Forming the Penal Code in Turkey*, s. 13.

⁸⁹ Köksal Toptan, NTV, 21 Ekim 2003.

⁹⁰ Ali Bayramoğlu, “Hukuk, Bakan ve Sivil Toplum,” *Yeni Şafak*, 23 Temmuz 2003.

⁹¹ Ali Bayramoğlu, “Öğretim Üyesinden Adalet Bakanına Mektup,” *Yeni Şafak*, 25 Temmuz 2003.

⁹² Ali Bayramoğlu, “Öğretim Üyesinden Adalet Bakanına Mektup,” *Yeni Şafak*, 25 Temmuz 2003.

⁹³ Ali Bayramoğlu, “Çözüm Bekleyen Sorunlar,” *Yeni Şafak*, 30 Temmuz 2003.

⁹⁴ AKP Kastamonu Milletvekili, Hakkı Köylü ile ESI Röportajı, 1 Nisan 2007.

Ceza Kanunu Tasarısı üzerinde çalışmak için kurulan Adalet altkomisyonu, Ekim 2003'de çalışmalarına başladığında kadın kuruluşları gündemi görüşleri ile oluşturmuşlardı bile. Köksal Toptan'ın ulusal televizyonda kabul ettiği gibi:

“...kadın derneklerimiz gerçekten kamuoyunun nasıl oluşturulabileceği konusunda örnek teşkil edebilecek bir çalışma sergilediler. Bir taraftan komisyonumuza çeşitli kuruluşları aracılığıyla bizzat gelerek veya raporlar göndererek katılımlarını sağladılar. Öbür yandan da kamuoyunu çok güzel yönlendirdiler... Kadın örgütlerinin gönderdiği tüm raporlar elimizde. İlgili oldukları maddelere sıra gelince bu raporları değerlendireceğiz. Bu yasayı hazırlarken toplumun her kesimini dinleyeceğiz, özellikle kadınları”.⁹⁵

AltKomisyon Haziran 2004'e kadar dokuz ay çalıştı. Üyeleri arasında üç AKP milletvekili ve iki CHP milletvekili vardı. AltKomisyonda üç akademisyen yer aldı; üçü de Dönmezer taslağına getirdikleri eleştirel yaklaşımları ile tanınan isimlerdi. Önerileri, taslağın temel ilkelerinden başlayarak ele alınmasıydı.⁹⁶ AB süreciyle oluşan hava, altkomisyon üyelerinin esaslara yönelik düzeltmelerin yapılması konusunda uzlaşmaya varmasında önemli rol oynadı. AltKomisyonda yapılan tartışmalar her gün basın ile paylaşıldı – bu denli saydam bir süreç Türkiye için alışılmıştan dışındaydı.

“AltKomisyon tartışmaları sırasında 6, 7 muhabir kapıda bekledi. Hergün toplantıdan çıktığımızda onlara gün içinde neler tartıştığımızı söyledim. Gazetelerine bunları yansıtırlardı. Eğer şikayet varsa bunlar da gazetelerde yazılırdı ve biz bunları okurduk. Bu, ilgili toplumsal paydaşları ile etkileşimimizin bir boyutunu oluşturdu.”⁹⁷

AltKomisyonun AKP'li üyelerinden Bekir Bozdağ bu komisyon üyelerinin hevesinin nasıl etkilendiğini şöyle açıkladı.

“AltKomisyon üyeleri olarak toplumu arkamızda hissettik. Kadın örgütleri ve medya çalışmalarımızı yakından takip ediyordu – bu bizim için önemli bir etkendi.”⁹⁸

Taksim'deki mütevazı ofislerinden çalışan WWHR ekibi son derece etkin bir kampanya koordine etti. Ankara merkezli bir STK olan Uçan Süpürge ise benzer bir çalışmayı oradan yürüttü. İlerleme sağlanan her aşamada altkomisyon üyelerine tebrikler gönderildi. AB büyükelçiliklerine sürekli bilgi akitildi. Baskı yapmak için kritik bir zaman olarak algılanan noktalarda meclise fakslar, e-mailer iletildi ve ziyaretler gerçekleştirildi.

“Aylarca faks ve basın bildirisi gönderdik, Ankara ziyaretleri yaparak milletvekillerini ziyaret ettik, onları yemeğe çıkardık, ilerleme sağlandıkça destek mektupları ulaştırdık. Meclisteki arkadaşlarımız yolula olan biteni takip ettik. Her tartışılan madde ile ilgili olumlu veya olumsuz hemen tepkimizi gösterdik.”⁹⁹

CHP'li milletvekili Gaye Erbatur süreç boyunca kadın kuruluşlarının kilit müttefiklerindendi. AltKomisyon üyesi olmamasına rağmen vaktinin çoğunu bu süreci etkilemeye ayırdı.

“AltKomisyon toplantılarına her gün gittim ve neyin tartışıldığını takip ettim. Aralarda beraket kontrolü veya tecavüzcülerin mağdurlarla evlendirilmesi gibi konularda üyelerle tartıştım.

⁹⁵ NTV, “Yeni TCK Tasarısı,, 21 Ekim 2003.

⁹⁶ Ceza Yasa Tasarısı AltKomitesi Üyesi Akademisyen Adem Sözüer ile ESI Röportajı, Nisan 2007.

⁹⁷ Hakkı Köylü ile ESI Röportajı, Nisan 2007.

⁹⁸ AKP Yozgat Milletvekili Bekir Bozdağ ile ESI Röportajı, Nisan 2007.

⁹⁹ WWHR 'dan Liz Amado ile ESI Röportajı, İlkbahar 2006.

Somut örnekler vererek kadınların açısından nasıl yaşandığını izah etmeye çalıştım. Tartışmalar çok hararetliydi.”¹⁰⁰

Özellikle 2003 sonbaharında kamuoyu nezdindeki tartışmalar hararetle geçti. Altkomisyon toplantılarına ara sıra katılan Adalet Bakanı'nın kıdemli danışmanlarından Doğan Soyaslan Ekim ayında Dönmezer taslağında olu tecavüzcünün mağdur ile evlenmesini tesvik eden hükmü savundu. Soyaslan Türk toplumunda kimsenin bakire olmayan bir kadınla evlenmek istemeyeceğini ve bu sebeple de tecavüze uğramış kadının tecavüzcüsüyle evlenmesinin töre cinayetini engelleyeceğini dile getirdi.¹⁰¹ Soyaslan düşüncelerini şu şekilde dile getiriyordu:

“Anadolu’da ailesinin zoruyla evlenmiş o kadar çoktur ki. Ama evlilikleri yürüyor. Bu ırza geçmede de istemeye istemeye evlenilir. Fakat zaman en iyi ilaçtır. Unutturur. Yıkılmaz bu evlilik”¹⁰²

Soyaslan'ın önerisi basında büyük tepki ile karşılandı. Soyaslan bir televizyon programında kendi kızına bu maddenin uygulanmasını hayal bile edemeyeceğini “Fakat ben farklıyım, bir profesörüm” açıklamasıyla ifade edince, basının tepkisi daha da arttı.¹⁰³ Soyaslan'ın sözleri haftalarca basında tartışılmaya devam edilirken TCK Kadın Platformu bu fırsatta istifade ederek önceki ceza kanununun felsefesinin ne kadar kabul edilmez olduğuna dikkatleri çekti.

Soyaslan'ın çıkışları çok ses getirmiş olsa da altkomisyonda pek bir etki yaratmadı. Altkomisyonun başkanı olan Hakkı Köylü “Yasanın amacı yanlış uygulamaların devamını sağlamak değil, olumsuz sonuçları engellemek.” açıklamasını yaptı.¹⁰⁴ Benzer bir yaklaşım AKP'li Bekir Bozdağ tarafından dile getirildi. Kendisi, ceza kanununun amacının sorun teşkil eden uygulamalara uyum sağlamak değil, değiştirmek olması gerektiğini ifade ederek şöyle devam etti:

“Hukuk dalında çalışmış kişiler olduğumuz için önceden uygulamada olan ceza yasasının sorunlarını yaşamış, görmüştük. Hepimiz, o yasanın bir takım yanlışın devamına yol açtığını tecrübe etmiştik. Tecavüze uğramış bir kadının tecavüzcüsüyle evlenmesi adalete uymaz”¹⁰⁵

Dokuz aylık çalışma sonunda taslak hemen hemen baştan yazılmış kadar değişti. Kanunun amacının kişi hak ve özgürlüklerini korumak olduğunu da belirten birinci maddeden başlayarak köklü değişiklikler yapıldı.

Adalet Komisyonu'na 30 Haziran 2004 günü taslağın yeni hali gönderildikten sonra 14 Temmuz'a kadar görüşüldü; az sayıda değişiklik yapıldı, genel kurula gönderildi ve 26 Eylül 2004 tarihinde kabul edildi.

Gerçekleşen hadise Türk toplumu için hukuki ve felsefi bir devrimdi. Akademisyen ve feminist Yakın Ertürk'e göre “Ceza Yasası'nın mantığı tamamen değişti.”¹⁰⁶ Bir başka yorum ise bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri cinsellik konusunda yaşanan en yoğun

¹⁰⁰ Gaye Erbatur ile ESI Röportajı, Temmuz 2006.

¹⁰¹ Kazete, Kasım-Aralık 2003.

¹⁰² “Bu devirde Bu Kafa: Tecavüz Edenle Evlenir, ‘haydi Hayırlısı’ Derdim” (Doğan Soyaslan ile Elip Korap'ın Röportajı, *Milliyet*, 25 Ekim 2003. <http://www.milliyet.com.tr/2003/10/25/guncel/agun.html>.

¹⁰³ Pınar İlkaracan, *Re/Constructing Sexuality: Re/Forming the Penal Code in Turkey [Cinsiyeti Yeniden Tanımlamak: Türkiye’de Ceza Yasasını Yeniden Yapılandırmak]*, s. 19.

¹⁰⁴ Hakkı Köylü ile ESI Röportajı, Nisan 2007.

¹⁰⁵ Bekir Bozdağ ile ESI Röportajı, Nisan 2007.

¹⁰⁶ Yakın Ertürk ile ESI Röportajı, Temmuz 2006.

görüş alışverişi olarak nitelendirdi.”¹⁰⁷ Adalet Bakanı, milletvekillerine konuşmasında değişimi şu sözleriyle betimledi:

Türkiye sessiz ve derinden bir zihniyet değişimini yaşıyor. Bu zihniyet değişiminin önemli bölümünü de Ceza Kanunu yansıtıyor.”¹⁰⁸

Kadınlar ve kadınların cinsel özgürlükleri konusunda yaklaşık 35 madde değişikliğe uğradı. Edep, töre, ırz, namus, ahlak, ayıp, edebe aykırı davranış gibi tanımsız ve muğlak olan erkek egemen kavramlar Kanun’dan çıkarıldı. Yeni Ceza Kanunu’nda cinsel suçlar birey hakları olarak ele alınıyordu –kamu ahlakına, aileye veya topluma karşı suçlar kapsamında değil. Kanun, evlilik içi tecavüzü suç olarak kabul ediyor, namus cinayeti vakalarında ceza indirimini kullanılmasını engelliyor, bakire olmayan veya evli olmayan kadınlara karşı farklı ceza uygulamasını kaldırıyor, işyerinde cinsel tacizi suç olarak tanımlıyor ve kolluk güçleri tarafından cinsel suçlar sözkonusu olunca cezada ağırlaştırıcı neden kabul ediliyor. Çocuklara yönelik cinsel istismara ilişkin düzenlemelerde çocuğun rızası kavramı kaldırıldı.¹⁰⁹

Bütün bunlar sadece kadının hukuki statüsünde bir devrim değildi; aynı zamanda Türkiye’nin demokratik işleyişlerindeki köklü değişikliklerin de işaretiydi. Süreç baştan sonra oldukça saydam bir şekilde, yoğun tartışma ve toplumun birçok kesiminin görüşü duyularak ilerlemişti.

“Bu, Türkiye için bir dönüm noktasıydı; daha önce parlamento bir yasa tasarısı için halka başvurmamıştı.”¹¹⁰

Dikkate değer bir başka önemli açı ise, bu hassas reformlara AKP ve CHP arasında uzlaşma ile varılmış olması. Eylül 2004’de Adalet Bakanının Meclise bu konuda yaptığı açıklama bu gerçeği yansıtıyor: ““Şu tasarı, yarım yüzyıllık çokpartili hayatımız içerisinde, belki de ilk defa Parlatmentonun kendisinin yaptığı bir tasarıdır; bunu, kimsenin gözardı etmemesi lazım.”¹¹¹ Mecliste yürütülen siyasetin geleneksel olan çatışmacı olan tabiatındaki bu dönüşümü “belki de bu meclisin en önemli başarısı” olarak nitelendiriyordu.

Yeni Ceza Kanununun itibarı Başbakan Erdoğan’ın son aşamada evlilik dışı ilişkinin suç sayılmasına yönelik girişimi ile zedelendi. Yabancı basında bu girişim, İslami aile yasasına dönüş çabası şeklinde yorumlandı; gerçekte 1926’dan 1996’ya kadar varolan hukuki düzenlemeye dönüş olacaktı (hatta kadınlar için 1998’de ancak evlilik dışı ilişki suç olmaktan çıkarıldı). Bu yalnızca İslamcı komplo olarak da yorumlanamaz: kadın kuruluşları CHP’nin Başbakanın ağzından çıkan bu öneriyi başta desteklediğini görünce şaşkınlık geçirdiler.¹¹² Bu girişim, reformu bu noktaya getiren ve Adalet Bakanının övgüyle sözetmiş olduğu uzlaşmacı

¹⁰⁷ Pınar İlkaracan, *Re/Constructing Sexuality: Re/Forming the Penal Code in Turkey*[*Cinsiyeti Yeniden Tanımlamak: Türkiye’de Ceza Yasasını Yeniden Yapılandırma*], s. 1.

¹⁰⁸ Cemil Çiçek, Adalet Bakanı, TBMM Adalet Komisyonu TCK Tasarısının Tümü Üzerindeki Görüşmeler, s. 52: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/web_basin_aciklamalari.aciklama?p1=7247

¹⁰⁹ Turkish Civil and Penal Code Reforms From a Gender Perspective: The Success of Two Nationwide Campaigns, [Türk Medeni ve Ceza Kanunu Reformu’na Cinsiyet Perspektifinden Bakış: Ülke Çapında İki Kapmanın Başarısı] WWHR, www.wwhr.org/images/CivilandPenalCodeReforms.pdf, s 14.

¹¹⁰ Adem Sözüer, Reform of the Turkish Criminal Law [Türk Ceza Hukuku Reformu], *Hukuki Perspektifler Dergisi*, s. 212.

¹¹¹ Genel Kurulda Ceza Yasa Tasarısı Görüşmesi, 14 Eylül 2004.

¹¹² Pınar İlkaracan, *Re/Constructing Sexuality: Re/Forming the Penal Code in Turkey* [*Cinsiyeti Yeniden Tanımlamak: Türkiye’de Ceza Yasasını Yeniden Yapılandırma*], s. 28’de CHP’nin öncelikle getirilen değişikliğe destek verdiği ve kadın gruplarının kızgın eleştirileri sonucu tam anlamıyla bir U dönüşü yaptığını belirttiği bölüm.

niteliğine de ters düşmüş oldu. Üstüne üstük başarısız bir girişim olmuş oldu. Türkiye ve Avrupa’da yükselen sesler, sert tepkileri de beraberinde getirdi ve Başbakanın yasa önerisinin geri çekilmesine sebep oldu. Bu olay tabiatıyla ağızlarda biraz buruk bir tat bıraktı.

Yine de, 2004 Ceza Yasası kadın hareketinin, hükümetin ve muhalefetin son derece önemli bir başarısını teşkil ediyor. 1920’lerde gerçekleştirilen reformların aksine bu yasa mecliste yaşanan sürece dahil olan yoğun fikir alışverişi, sivil toplum katılımı ve medyanın takibi altında geçirildi. Bu sadece Türk kadınları için değil, Türkiye demokrasisi için de bir zaferdir. Yeni Ceza Kanunu ile Türkiye’deki kanuni çerçeve ataerkil-sonrası devreye ilk adımlarını atıyor.

IV. GERÇEK DEĞİŞİM VAR MI?

Kanun, toplumsal değişim için önemli bir araç ama sihirli değnek değil. Vatandaşların yeni yasal çerçeveden yararlanmalarını olanaklı kılmak ve farkındalığı arttırmak için yeterli kaynağa sahip resmi girişimler gerekli. Bunlar olunca bile, kanunun etkilerinin tüm toplum nezdinde hissetilmesi uzun yıllar alabiliyor.

ESI, araştırma sırasında 2005’e ait Emniyet istatistiklerinde suçların tanımının yeni yasaya uyarlanmadığının örneklerine rastladı; suç verilerinde “evlenme vaadiyle kızlık bozma” gibi artık suç sayılmayan durumların listelere eklenmesi gibi.

Güneydoğu Anadolu’da ailesinden şiddet gören kadınların, acil yardım başvuruları olmasına rağmen bazen mahkemelerin aylarca hükme varmadığını gözlemledik. Ülkenin birçok yerinde yeni kanunların içeriği ve uygulaması konusunda yeterli bilince sahip olmayan hâkimler ve savcılar var.¹¹³

Peki, Türkiye cinsiyet eşitliği konusunda gerçekten ne kadar ilerlemiş sayılır? Raporun bu bölümü hükümetin bazı girişimlerine ve Türk toplumunun farklı kesimleri üzerinde bu girişimlerin etkisini inceliyor. Yasal değişikliklerin uzun bir yolun ancak ilk adımını oluşturduğu netçe görülüyor. Bu bölüm ayrıca Türkiye’deki karar alıcıların karşı karşıya olduğu en önemli güçlüklerden birine dikkat çekiyor: Avrupa’nın en büyük ülkelerinden olan Türkiye demokrasisinin post-modern yaşamdan feodal nitelikli aşiret yaşamına kadar çok çeşitli kültürel birikim ve hayat tarzını barındırması.

A. Van’ın Kadınları

1. Songül’ün Hikayesi

30 Ekim 2006 günü 22 yaşındaki Songul A., Van’da Özalp ilçesindeki bir köyden abisiyle birlikte bir avukatla görüşmek için yola çıktı. Kırsal alanlarda yaşayan yüzbinlerce kız gibi Songül’ü, ailesi doğunca kayıt altına almamıştı. Songül’ün varlığı devlet tarafından resmen bilinmiyordu. Okula gitmemişti, okuması yazması yoktu.¹¹⁴

¹¹³ Diyarbakır Barosu Kadın Komisyonu’ndan Ramziye Tanrıku ile ESI Röportajı, Mayıs 2006.

¹¹⁴ Songül’ün hikayesini ortaya çıkarmak için ESI 2007’nin ilkbaharında Van’da bir dizi röportajı gerçekleştirdi. Bu röportajlar, Van Kadın Derneği üyesi Zozan Özgökçe, Songül’ün Avukatı Necip Batagur, valilik ve diğer devlet görevlileri, Sosyal Hizmetler Başkanlığı, bir hakim ve Aile Meclisi savcısı ile gerçekleştirildi.

Songül, kocası Mehmet mevsimlik iş için bölgeden ayrıldığı zaman komşusu Mehmet tarafından tecavüze uğramıştı. Kocasının bir akrabası olan Bahattin, olayı duyunca Songül'ü iki gün ahıra bağlayıp işkence etmişti. Sıklıkla görüldüğü gibi kadın tarafı kocasının namusu lekелendiği için mağdur değil suçlu sayılıyordu.

Namus meselelerinin çözümü için kullanılan geleneksel yöntemlerin biri devreye sokulmuş, 'adalet' tesis etmek ve aşiretlerarası olası kan davası engellemek için bir ihtiyarlar meclisi toplanmıştı. Bölgenin genelinde olduğu gibi Özalp'ın da sosyal yapısının merkezinde aşiret düzeni olduğundan, önem verilen mevzu, Songül'ün kocası Mehmet ve ailesinin namusunun nasıl temizleneceğiydi. Hemen toplanan heyet, uygun çözümün Songül'ün evliliğinin sonlandırılması ve tecavüz edenin 16 yaşındaki kızının Mehmet'e karşılık olarak "verilmesi" olduğuna kanaat getirmişti.

Songül bunun üzerine babasının evine, Günyüzü köyüne gönderilmişti. Fakat Songül tecavüzün sonucunda hamile kalmış ve köyde insanlar konuşmaya başlamıştı ve bu Songül'ün hayatını tehlikeye atıyordu. Ağabeyisi bu yüzden Songül'ü Özalp'te ailenin tanıdığı bir avukata götürmeye karar vermişti.

Avukat ile birlikte Özalp'teki savcıya gidildi. Songül, tecavüz sonucu hamileliğini ve aile namusunun temizlenmesine yönelik girişim olabileceğini anlattı. Savcı, jandarmadan Hüseyin'in ve Songül'e kötü muamele yapmış olan Bahattin'in sorgulama için getirilmesini talep etti. Fakat Songül'ü koruma altına alacağına ailesini kendisine zarar vermemeleri yolunda uyararak genç kadını babaevine geri gönderdi.

Savcı, Türkiye'nin batısından, Afyon'dandı ve Özalp'a yeni tayin olmuştu. Songül'ün avukatına göre, başka bölgelerden olan devlet görevlileri çoğu kez yerel aşiret yapısı ve geleneklerini anlamıyorlardı. Avukat, ayrıca kendisinin arkasında kuvvetli bir aşiret olmasa Songül'ün vakasını alamayabileceğini belirtti.¹¹⁵ Suçlanan kişilerin mensubu olduğu aşiretten karşı tarafın avukatına tehdit yöneltilebiliyor ve başka sorunlarla karşılaşılıyor.

Van'da kadınlarla ilgili konularda faal olarak çalışma yapan Zozan Özgökçe, Songül'un başına gelenleri medya aracılığıyla duydu ve hemen endişeye kapıldı. Bir ay kadar önce Van'ın başka bir köyünden gelen ve evlilik dışı çocuk doğuran bir genç kadını bir savcı, uyarılara rağmen koruma altına almayınca, kadın, dört gün içinde ağabeyisi tarafından öldürülmüştü. Bu olayda da savcı, ailesinin kızlarına zarar vermeyecekleri sözüne güvenerek kızı babaevine iade etmişti.¹¹⁶

Songül'ün de hayatının tehlikede olabileceğinden endişe duyarak Özgökçe, Van'daki yetkili kurumlara yöneldi. İl sosyal hizmetleri ve kolluk kuvvetlerini aradı, "ancak savcının talimatıyla devreye girebilecekleri" yanıtını aldı. Pazar günüydü; Cumhuriyet Savcısına da, valiye de ulaşamıyordu. Son çare olarak yakın zaman önce bölgede töre cinayetleri konusunda bir belgesel üzerinde çalışmış olan gazeteci Fatih Çekirge'yi aradı. Çekirge aynı akşam Habertürk'te canlı yayın programına katılacağını söyledi ve konuyu gündeme getirmeye söz verdi. Nitekim sözünü yerine getirdi. Provokatif sözlerle Van Valisi'nden yardım istedi: "Görelim bakalım devlet gerçekten de var mıymış!" gibi bir ifadeyle meseleyi dile getirdi. Hemen sonuç alındı. Jandarma derhal olay yerine gitti ve hem Songül'ü hem de karşılık

¹¹⁵ Necip Bağatur ile ESI'nin Telefonda Röportajı, Nisan 2007.

¹¹⁶ Bianet, 13 Ekim 2006, <http://www.bianet.org/2006/11/14/87688.htm>.

olarak Songül'ün kocasına verilen genç kızı ailelerinin yanından uzaklaştırarak korumaya aldı.¹¹⁷

Her iki kadın şimdi başka bir ilde koruma altında. Hüseyin ve Mehmet'in tecavüzden davası sürüyor, rızasını almadan genç bir kadını evlendirdikleri için ihtiyar heyetine karşı da davalar açıldı.¹¹⁸

Songul'ün başına gelen dramatik olaylar münferit vakalar değil. Emniyet verilerine göre Türkiye'de 2000 ile 2005 yılları arasında 1,091 namus cinayeti gerçekleşti. Bu sayıya yalnız Türkiye geneli polis sorumluluk bölgesinde olanlar dahil. Meclis Töre Cinayetleri'ni Araştırma Komisyonu'nu raporu, 2005'de "kadına yönelik şiddet alanında veri tabanı oluşturulmadığını", "bulguların birbiri ile uyumu, karşılaştırılabilirliğinin sağlanmadığını ve "İstatistiki veri üretiminde boşluklar bulunduğunu" kabul ediyor.¹¹⁹

2. "Bakalım Devlet Gerçekten Var mı!"

Van'daki birçok kadın için şiddet güncel yaşamın bir parçası. Anketlerde kadınların yüzde 82'sinin 'sıklıkla' veya 'çok sık' şiddete maruz kaldığı bulgusu ortaya çıkıyor. Kadınların yüzde 53'ü kocalarından şiddet, yüzde 30'u kaynanalarından şiddet gördüklerini söylüyor.¹²⁰ Aile içi şiddeti evden izinsiz çıkmak, cinsel birlikteliği reddetmek veya eve geç kalmak gibi sebepler tetikliyor.¹²¹

Van'da kadına yönelik şiddetin yüksek oranını anlamak için çevredeki kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasi koşullara da bakmak lazım. Anadolu'nun en doğusunda, İran sınırında yer alan Van, Türkiye'nin en fakir illerinden biri. Türk Silahlı Kuvvetleri ile terörist PKK örgütü arasında Güneydoğu'da 80li yıllardan beri silahlı çatışmalar sonucu yerinden edinilen insanlar arasından yoğun göç alan Van'da muazzam sosyal ve ekonomik değişim yaşandı. Bu süreçte Van'ın nüfüsü yaklaşık dörtte bir arttı. Bu bağlamda, kentsel yerleşim birimlerinde bile köy yaşam tarzı devam ediyor. Topraklarından kopup gelenler yaşamlarını düzensiz mevsimlik çalışma ile idame ettiriyor. 1998'de kurulan organize sanayi bölgesinde faal 27 işyeri var – diğer 73 alan ya boş ya da inşaat altında. 1 milyondan fazla kişinin yaşadığı bu ilde sanayide çalışan sayısı 7000'in altında. Kişi başına gelir ayda sadece 55 dolar. Bütün sosyo-ekonomik kalkınma ölçütlerine göre Van, Türkiye'de yoksulluk listelerinin en başlarında kalıyor.¹²²

Bu derece fakirlik karşısında toplumsal koruma ve kontrol mekanizması görevini geniş aileler üstleniyor. Van'da, ortalama hanehalkı 7.4 kişiden oluşuyor. Kadınların çoğu evde çocuklara

¹¹⁷ Zozan Özgökçe ile ESI Röportajı, Mart 2007.

¹¹⁸ Rıza-dışı evlilik tecavüze tekabül ediyor.

¹¹⁹ *Namus Cinayeti Üzerine Meclis Raporu*, 2005, s. 132.

¹²⁰ Van'ın yoksul kesimlerinde yapılan 776 röportaja dayandırılarak derlenen anket 2005 yazından VAKAD tarafından gerçekleştirildi.

¹²¹ Vildan Yirmibeşoğlu, *Toprağa Düşen Sevdalar – Töre ve Namus Gereğiyle İşlenen Cinayetler*, 2007.

¹²² Bülent Dinçer, Metin Özaslan, *Regional Disparities and Territorial Indicators in Turkey: Socio-Economic Development Index [Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Arazisel Göstergeler: Sosyoekonomik Kalkınma Endeksi]*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Haziran 2004.

ve yaşlılara bakmak ve evişi yapmak durumunda kalıyor. Kızlar erken yaşta evleniyor – yaklaşık yarısı 16 ile 20 yaş arasında¹²³– ve çoğu kez aile bağı olan biriyle evlendiriliyor.

İldeki erkeklerin yüzde 16'sı ve kadınların yaklaşık yarısı okuma yazma bilmiyor. Van'da üniversite var; ama ilkokulu bitiren öğrencilerin sadece üçte biri okumaya devam ediyor. Bu unsurlara bir de geçinmeye yönelik tarımın yaygınlığı, yakın zaman önce aniden yaşanan şehirleşme, düşük gelir, büyük aile, zayıf eğitim eklenince ortaya derin bir muhafazakârlık tablosu çıkıyor. Bu ortamda hem kadınlar hem de erkekler kadının yeri ve erkeğin namusuyla ilgili geleneksel görüşlere tutunuyor.

Fakat Van'da bile Songül'ün öyküsünde olduğu gibi bazı değişim örnekleri filizleniyor.. Zozan Özgökçe gibi bir sivil toplum temsilcisinin etkili olabilmesi nispeten yeni bir gelişme. Özgökçe ile beraber 6 kadın aile içi şiddete maruz kadınlara yardım etmek amacıyla 9 Nisan 2004'de, VAKAD'ı (*Van Kadın Derneği*) kurdu. 10 çalışan ve 30 gönüllü ile eğitim veriyor, kılavuzluk yapıyorlar. Amaçları arasında Kürt kadınların devlet kurumlarına başvurma çekincelerini gidermek de var (çünkü bölgedeki birçok Kürt kadın Türkçe bilmiyor). WWHR tarafından yapılan bir çalışma Doğu Anadolu'da kadınların yüzde 57'sinin aile içi şiddete maruz kaldığını fakat sadece yüzde 1.2'sinin polise başvurduğunu ve sadece yüzde 0.2'sinin dava açtığını ortaya çıkarıyor.¹²⁴

Van'da bu gibi işler yapan tek kurum da VAKAD değil. Van'ın merkezinde açılan ilk kadın STK'sı olan Yakakop, kadınlar için sağlık üzerine seminerler ve çeşitli beceriler kazandıran eğitimler düzenliyor. “Benim ailemde benden evvel hiçbir kadın yanında erkek olmadan evden çıkmazdı” diye hatırlıyor Gülmay Ertünen.¹²⁵ Ertünen, şimdi Yakakop'un başında. Yakakop küçük bir Dünya Bankası hibesi ile yola çıkmıştı. Aylar boyunca kocalar eşlerinin eğitimlere katılmasına izin vermedi. Fakat sonunda imamın da yardımıyla Yakakop'un zararlı olmadığına ikna oldular.

Bu gibi çalışmalar için siyasi hava da zorluk yaratıyor. Zozan Özgökçe, Kürtlerin kültürü ve yaşamına özgü tecrübe edilen sıkıntıları dile getirdiğinde, İstanbul ve Ankara'daki bazı kadın kuruluşlarının karşı çıktığını açıklıyor. “Bana mağduriyet hiyerarşisi yaratmamamı, hepimizin kadın olarak sorun yaşadığımızı ve sorunlarımızı tek sesle ifade etmemiz gerektiğini söylüyorlar”¹²⁶ Öte yandan VAKAD, özellikle Avrupa Birliği gibi uluslararası kurumlardan destek aldığı için, kimi zaman misyoner olmakla veya yabancıların çıkarlarına hizmet etmekle suçlanıyor. Mesela, CEDAW'nun NewYork'daki toplantısından dönerken başka STKların broşürlerini ve kitaplarını taşıyan Özgökçe'nin, Van'a bavulunda Incil getirdiği iddia edildi. Muhafazakâr çevreler ise onu aile bağlarını zayıflatmakla veya köylerinin Türkiye'deki itibarına zarar vermekle suçluyor. Bazen yardım ettiği kadınların ailelerinden de tehdit alıyor.

Resmi kurumların Songül vakasına tepkisi de değişim göstergesi çünkü yasal ve kurumsal reformların yerel düzeye intikal etmesinin ne kadar uzun sürebileceğine ışık tutuyor. 1998 senesinde yürürlüğe giren aile içi şiddet üzerine 4320 Sayılı Kanun savcılarının koruma tedbiri almasına olanak sağlıyor. Evde kalmasında sakınca olan kadınlar için sığınma evi

¹²³ Aynur İlhan Tunç, *Van'da Kadın Sorunları ve Eğitim*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_1/aynur_ilhan.doc.

¹²⁴ Pınar İlkaracan ve Kadınlar için Kadın Hakları, “Exploring the Context of Women's Sexuality in Eastern Turkey [Doğu Türkiye Ortamında Kadın Cinsiyetini İrdelemek]”, *Reproductive Health Matters*, Vol. 6., No. 12, Kasım 1998.

¹²⁵ Gülmay Ertünen ile ESI Röportajı, Mart2007.

¹²⁶ Zozan Özgökçe ile ESI Röportajı, Mart 2007.

olanağı bulunuyor.¹²⁷ Bu uygulama yeni yeni kadınların hayatını etkiliyor. Songül'ün avukatının dediği gibi:

“Koruma tedbiri buralarda uygulanan bir yöntem değil. ..Bu davayı kaybedersem bile bir başarı sözkonusu olacak. Çevredeki herkes böyle durumlarda kadınların korumaya alınabileceğini öğrendi.”¹²⁸

Kırsal kadınlardan başvuru nadir gerçekleşiyor çünkü bilgi almıyorlar ve ulaşım sorunu yaşıyor. Savcılar çoğu kez erkeğin evden uzaklaştırılması gibi tedbirler almaya çekiniyor zira bu şiddetin daha sonra artmasına sebep olabiliyor. Aşiretlerin gayriresmi gücü de yadsınmaz. Aileyi Koruma Kanunu'nun sadece imam nikâhı ile evli olan çiftler –ki bazı tahminlere göre bu, “evlilik”lerin yüzde 20'sine varan bir oran– için geçerli olması, bu kanunun gerekip gerekmediğine dair soru işaretleri ortaya çıkarıyor. WWHR'un bulgularına göre 1996 yılında kadınların yüzde 11'i çokeşli bir aile yapısı paylaşıyorlar – ki bu 1926'dan beri yasak.¹²⁹ Resmi olmayan evlilikler mahkeme tarafından tanınmadığı için bu kadınların çoğu için yeni kanunlar bir anlam ifade etmiyor.

Diğer sorunlar, devlet kurumları arasında zayıf koordinasyon ve uygun bir sığınma evinin yokluğu. Şimdi bir sığınma evi kuruluyor. Valilik kadınlara karşı şiddetle mücadele için kurumlararası işbirliğini güçlendirmek amaçlı bir izleme komitesi kurdu.¹³⁰ Ayrıca Eylül 2005'de Van'ın ilk Aile Mahkemesi kuruldu.

Bu girişimler merkezi hükümetten gelen bazı talimatların da bir sonucu. 2006 yazında Başbakan imzalı bir genelge “Kadın ve çocuklara karşı şiddeti önleyici, töre ve namus cinayetlerini engelleyici önlemler alınmalıdır” ifadesini içeriyordu. Bu genelge Mayıs 2005'de kurulan ve AKP milletvekili Fatma Şahin tarafından başkanlığı yürütülen 12 kişilik bir meclis komisyonunun sonuçlarına dayanıyordu. Komisyonun raporu ulusal bir kadın statüsü ve şiddetle mücadele için bir ulusal stratejinin gerekliliğine işaret ediyor ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için pozitif ayrımcılığın gerekli olduğunu ifade ediyor.¹³¹ Bu girişimlerin Van gibi bir yerde bir fark yaratması için daha çok gayret sarfedilmesi gerekecek.

B. Kadıköy'ün Kadınları

Anadolu'nun diğer ucunda, Van'dan coğrafi, kültürel ve ekonomik açıdan çok uzak olan, İstanbul'un en zengin ilçelerinden biri Kadıköy bulunuyor. Bu ilçe, ülkenin yönetici sınıfının en gözde yerleri arasında. Bağdat Caddesi boyunca varlıklı müşterileri çekmek için rekabet eden uluslararası markalar, Marmara denizi sahilinde lüks yelken kulüpleri, birbirinden şatafatlı kafeler ve bu kafeleri dolduran genç profesyoneller bulunuyor. Van dünyadan soyutlanmış bir izlenim yaratıyorsa, Kadıköy, bu görüntünün tam tersi, bir ulaşım merkezi olarak karşımıza çıkıyor ve gemiyle, trenle, otobüsle Türkiye'nin her köşesine bağlanıyor.

¹²⁷ Bu kanun aile içi şiddete karşı birçok koruyucu ve önleyici kıstası bir araya getiriyor. Yargıç, şiddete başvuran kişiye alkol kullanımından men etmeden belirli bir süreliğine evi terketmeye kadar uzanan yaptırımlar uygulayabiliyor. Failin, üç ila altı ay hapis cezasına çarptırılabilceği Ceza Mahkemesine gönderilmesi söz konusu.

¹²⁸ Necip Bağatur ile ESI Telefon Röportajı, Nisan 2007.

¹²⁹ Pınar İlkaracan, “Exploring the Context of Women's Sexuality in Eastern Turkey [Doğu Türkiye'de Kadını Cinsiyet Bağlamında İrdelemek]”, *Women and Sexuality in Muslim Societies [Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsiyet]*, WWHR, 2000.

¹³⁰ Van Vali Yardımcısı Mustafa Yavuz ile ESI Röportajı, Mart 2007.

¹³¹ Namus Cinayetleri Üzerine Meclis Raporu, 2005, s. 132.

Alternatif müziğin yaşam tarzları ve Fenerbahçe futbol kulübüne ev sahipliği yapan Kadıköy'ün nüfusu 660,000 ve bu rakam bazı AB üye ülkelerinden bile fazla. Bu ayrıcalığın farkında olan Belediye'nin sloganı da bir o kadar renkli: 'Kadıköy'de yaşamak bir ayrıcalıktır.'

Peki, 2007 senesinde Kadıköy'de kadınlar nasıl yaşıyor? Kadıköy'de oturanların yüzde 95'i okuryazar, beşte biri üniversite mezunu. Kadınların işgücüne katılımı her geçen gün artıyor ve daha fazla kadın idari konumlarda yer buluyor, yöneticilik yapıyor. Kadınların çoğu evliliği ve çocuk sahibi olmayı geciktiriyor, bu sebeple ortalama aile sadece 2.4 kişiden oluşuyor. Avrupa'daki değişimi yakından takip eden Kadıköylü kadınlar, senelerdir Türkiye'deki kadın hareketinin öncüleri arasında yer alıyor, birçok gönüllü kurum kuruyor. Kadıköy Belediye Başkan Yardımcısı İnci Beşpınar durumu şöyle izah ediyor:

“Kadıköy, kadınlara toplumsal konumlarını sorgulama imkanı sağladı. Kadınlar bazı soruları yöneltebilmek için ihtiyaçları olan para ve zamana zaten sahipti. Ayrıca dış dünya ile temasa geçmeleri için gerekli yabancı dil ve farklı kültürlere de sahip insanlar Kadıköylü kadınlar. Yurtdışındaki kadın dernekleri ile uzun zamandır yakın temas var. Yurtdışındaki toplantılara katılanların dönüşünü, gördüklerini ve kadın konusu üzerindeki farklı yaklaşımları bizimle paylaşmasını dört gözle beklerdik. Zaman, para ve kültür... bunlar tarifteki üç malzeme.”¹³²

Hem 1994'den beri CHP yönetimindeki belediye hem de özel sektör, orta sınıf ailelerin artan parasal gücü ve taleplerine hızla uyum sağladı. İlk çocuk bakım kurumu 1989/90 yılında kuruldu. Şimdilerde ise yaklaşık 5 kreş ve 38 özel anaokulu var.¹³³ Önce, yaşlıların profesyonel bakıcı kurumlara yerleştirilmesine toplumda olumsuz bakılıyordu fakat bu yaklaşım zamanla zayıflamaya başladı (kimileri bu gelişmeyi yine de batı dünyası değerlerinin davetsiz yayılımı olarak algılayabiliyor).¹³⁴ Günümüz Kadıköy'ünde yaşlılar için 17 huzur evi var (5'i devlet, 12'si özel). Bir başka tartışmalı toplumsal gelişme ise boşanma oranının, hala oldukça düşük de olsa, artmaya başlaması.¹³⁵ Kadıköy'de AB etkisi ile gerçekleşen reformlar çerçevesinde Ocak 2003'den itibaren açılmış beş aile mahkemesi var. Bu mahkemeler Türkiye'nin başka yerlerindeki gibi nazaran oldukça donanımlı; mahkemelerde psikolog, sosyal hizmet uzmanları, pedagoğ mevcut. Ülkedeki 157 aile mahkemesinin çoğu henüz bu denli donanımlı bir kadroyu bünyesinde barındırmıyor.¹³⁶

Orta sınıf mensup kadının güçlenmesi, Kadıköy'ün öyküsünün sadece bir yüzü. Van'da olduğu gibi nüfusun son on yıllarda patlama yaşadığı bir ilçe Kadıköy. 1970 yılında 241,000 olan nüfus, 2000 senesinde 660,000'e dayandı. Nüfustaki artış, büyük oranda şehirleşmenin ürünüydü; bakacak olursak şu anda Kadıköy'de oturanların yüzde 60'ı İstanbul dışında doğanlardan oluşuyor. Fakir göçmenler E5 karayolu boyunca uzanan gecekondu mahallelerinde yaşıyor ve Kadıköy nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unu oluşturuyor.¹³⁷ Bu mahallelerde yaşayan kadınlar geniş oranda okur yazar olmayan, iş bulma olanağı düşük ve sosyal yardıma bağımlı kadınlar olarak birçok sorunla karşı karşıya kalıyorlar. Peki, maddi imkanları nispeten çok olan bir belediye bu sorunlarla nasıl başa çıkıyor?

¹³² Kadıköy Belediye Başkan Yardımcısı İnci Beşpınar ile ESI Röportajı, Nisan 2007.

¹³³ <http://www.kadikoy.gov.tr/index.asp?category=111040010>.

¹³⁴ Kadıköy Kaymakamı Hasan Karahan ile ESI Röportajı, Nisan 2007.

¹³⁵ Kadıköy'ün ilk Aile Mahkemesi'nde Röportaj, Nisan 2007.

¹³⁶ “Boşanmayın, Çaya Geliyoruz”, Zaman Gazetesi Turkuaz Eki, Büşra Erdal, 21 Mayıs 2006 ve Kadıköy 1. Aile Mahkemesi'nde ESI Röportajı, Nisan 2007.

¹³⁷ Kadıköy Kaymakamı Hasan Karahan ile ESI Röportajı, Nisan 2007.

Kadıköy'ün Belediye Başkan Yardımcılarından İnci Beşpınar'ın yaşamı Kadıköylü kadınlar arasında yaygın olan bazı özellikleri simgeler nitelikte.. Bir yandan ofisinin köşesinde bir grup kadın kültürel bir proje tasarlıyor, diğer yandan telefonu mütemadiyen çalışıyor. Ofis kapısının ardında bir ekip, uzun bir sıra oluşturmuş insanlara destek olmaya, ihtiyaçlarına yanıt vermeye çalışıyor.

Beşpınar'ın yaşamına bakarak bir nesilde İstanbul'daki kadınların imkânlarının ne kadar arttığını anlamak mümkün. Eski bir İstanbul ailesinin en büyük kızı olarak babasının teşviki ile Beşpınar, Ankara'da ekonomi üzerine üniversite eğitimini almaya gitti. Eylemlere katılmıdan dolayı okuldan uzaklaştırıldı, İstanbul'a döndü. 1973 ve 1975'de olmak üzere iki kız çocuğu dünyaya getirdi. Önceleri kaynanası çocuk bakımında yardımcı oldu fakat 1976 yılında vefat edince Beşpınar'ın çalışma imkânı da ortadan kalktı. 1977 yılında aldığı iş teklifini bu sebeple değerlendiremedi. Belediye'nin ilk anaokulu 1989 yılında açıldı.

Beşpınar, 1994 senesinden beri özellikle kırsal yaşamdan gelip Kadıköy'e yerleşenlere hizmet vermeyi amaçlayan Aile Danışma Merkezlerinin kurulmasında etkin rol oynadı. Bu merkezler dar gelirli ailelerdeki kadınlara sağlık hizmeti veriyor ve kent yaşamına katılmalarına imkân sağlayacak meslek eğitimleri düzenliyor. Bugün Kadıköy'de bu merkezlerden 10 tane var, ayrıca iki Meslek Eğitim Merkezi bulunuyor.¹³⁸ Aile Danışma Merkezleri, sahadaki varlıkları sayesinde ihtiyaç içinde olan kadın ve çocukların tespit edilmesi konusunda rol oynuyor, belediyenin yardımlarının yönlendirilmesine önyak oluyorlar.

Belediye sınırları içindeki sakin bir sokakta, Kadıköy'ün dinamik belediye başkan yardımcısının bir başka girişiminin sonucunu bulabilirsiniz. 2001'de bir kadın, Beşpınar'dan koruma talep etti. Birkaç gün sonra Beşpınar bu kadının balta ile kocası tarafından öldürüldüğünü duydu. İki uykusuz geceden sonra Beşpınar tehdit altındaki kadınların sığınabileceği bir yapının kuruluşu için çalışmalar başlattı. Dünya Bankası kaynaklı olarak devletten destek alındı, kaymakamlık üzerinden sığınma evindeki personel maaşı karşılandı. Hemşire, psikolog, yarı zamanlı doktor, yönetici istihdam edildi. Bugün Kadıköy Belediyesi, sığınma evi binasının kirasını karşılıyor ve pek çok aynı yardım sağlıyor. 15 yatakla başlayan kapasite her sene artıyor. Son üç yılda 437 kadını ve 269 çocuğu barındıran sığınma evi büyüyünce yeni bir yere geçti, şu anda iki mekâna sahip.¹³⁹

Kadıköy'deki yerel CHP idaresi, görev süresince gerçekleştirdiği hizmetlerle Türkiye'de bir standart oluşturdu. BM'ye göre her 10,000lik nüfus için bir yataklık sığınma evi kapasitesi olması gerekiyor. 660,000 kişilik Kadıköy'de 75 yatak kapasiteli sığınma evinin oluşu bu hedefin yakalandığı anlamına geliyor. Fakat Türkiye geneline bakacak olursak, her 144,000 kişi için bir sığınma evi yatağı bulunuyor.¹⁴⁰ Türkiye'deki belediyelerin çoğu, 2003 yasasında belirtirilmesi rağmen, kadınlar için sığınma evi açmayı öncelik haline getirmiyor.

Kadıköy'de yaşanan refah ve modern yaşam tarzına bakınca bu denli farklar barındıran bir ülkede bu kadar merkezleşmiş idari yapılarla hizmet sağlamanın zorlukları akla geliyor. Bir yanda Kadıköy'deki meslek sahibi başarılı kadınlar, öte yandan Van'da okuması yazması

¹³⁸ Sosyal Sorumluluklar Vakfı tarafından Yeni Sahra muhitinde (yeni göçmenlerin çoğunlukta bulunduğu bölge) yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, kadınların sadece yüzde 7'si iş sahibi.

¹³⁹ Kadıköy Belediyesi, *2006 Faaliyet Raporu*.

¹⁴⁰ Emine Bozkurt, *Report on Women's Role in Social, Economic and Political Life in Turkey [Türkiye'de Kadınların Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Yaşamdaki Rolü Üzerine Rapor]*, 11 Ocak 2007.

olmayan kadınlar. Türk demokrasi, bu iki kesimin seslerinin duyulmasını sağlayabilmeli, temsil edilmelerine olanak sağlamalı.

C. Türkiye’de Cinsiyet Eşitsizliği

Cinsiyet temelli eşitsizliklerin ölçümü kolay değildir, fakat bir takım uluslararası kurumlar bu konuyu verilerle tanımlamak, sayılara dökmek için modeller geliştiriyorlar. Bunlardan biri de dünya nüfüsünün yüzde 90’ını kapsayan 115 ülkenin değerlendirildiği Dünya Ekonomik Forumu.¹⁴¹ Bu çalışmanın vardığı sonuç Türkiye için çarpıcı bir uyarı niteliğinde: Türkiye Bahreyn, Cezayir, Etyopya gibi ülkelerden sonra, 105. sırada yer alıyor. En kötü durumdaki AB ülkesi olan Kıbrıs ise 83. sırada yer almakta. Bu üzücü sıralamanın arkasında yatan sebep nedir, ve bu sıralama Türkiye’deki kadınların gerçek durumunu yansıtır mı?

Tablo 2: Küresel Cinsiyet Farklılıkları Endeksi, 2006

1.	İsveç	[...]	
2.	Norveç	97.	Cezayir
3.	Finlandiya	98.	Hindistan
4.	İzlanda	99.	Mali
5.	Almanya	100.	Etyopya
6.	Filipinler	101.	Birleşik Arap Emirlikleri
7.	Yeni Zelanda	102.	Bahreyn
8.	Danimarka	103.	Kamerun
9.	Büyük Britanya	104.	Burkina Faso
10.	İrlanda	105.	Türkiye
11.	İspanya	[...]	
[...]			

Bu değerlendirme dört farklı alanı içeriyor: İşgücüne katılım, eğitim seviyesi, sağlık, ve siyasi güç. Türkiye’nin zayıf konumunu değerlendirmek için iki farklı Avrupa ülkesinin detaylı rakamları ile karşılaştırmakta fayda var: İspanya (sıralamada 11.) ve Bulgaristan (37.). Türkiye yüksek öğrenim konusunda düşük puanlara sahip bir ülke. Siyasete katılım konusunda da kadınların durumu oldukça kötü. Çalışmanın ulusal düzeyde siyasete katılımı ele alması aslında Türkiye’de kadınların siyasete katılımını yerel siyasetin dahil olduğu çalışmalara nispeten daha iyi gösteriyor. Belediyelere göz atacak olursak Türkiye’deki 3234 belediye başkanının sadece 18’inin, yani yüzde 0.56’sının kadın olduğunu görürüz – ki bu konuda Avrupa ortalaması yüzde 20. Yine de, en çarpıcı rakamlar kadınların işgücüne katılımı alanında.

¹⁴¹ <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2006.pdf>, s. 3.

Tablo 3: Türkiye’deki Cinsiyet Farkı

Değişken	İspanya	Bulgaristan	Türkiye
Kadın iş gücü katılımı	45 %	41 %	28 %
Kıdemli yönetici ve idareciler	30 %	30 %	6 %
Meslek sahipleri ve teknik alanda çalışanlar	47 %	34 %	30 %
İlkokula kayıt oranı	99 %	95 %	87 %
Lise dengi okullara kayıt oranı	99 %	87 %	-
Üniversite ve dengi okullarda kadın oranı	72 %	44 %	24 %
Meclis’te kadın oranı	36 %	22 %	4 %
Bakanlar arasında kadın oranı	50 %	24 %	4 %

Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı, yüzde 28 ile AB ortalamasının yarısından az. Ama bu rakam bile gerçeği yansıtmak için yeterli değil. Gerçekte, çalışan kadınların yüzde 42’si, çoğu tarımda olmak üzere, ücretsiz aile işçisi.¹⁴² Kentsel alanlarda işgücüne katılım ise sadece yüzde 18.

İşgücüne katılım rakamları büyük ölçüde ekonominin yapısal özelliklerinden kaynaklanıyor. Esas olarak tarıma dayalı bir ekonomiden sanayi ve hizmete dayalı bir ekonomiye geçişte, ilk olarak kadınların işgücüne katılımı düşer. Bu değişime Güney Avrupa’da da son on yıllarda tanık olduk. Kırsal alanlardan göç eden ailelerdeki kadınların yeni ortamlarında üretim için kullanabilecekleri beceri sınırlı olduğu için evde kalırlar. Yeni nesil, kent ortamında daha fazla imkân ile büyüyecek ve değişim zamanla rakamlara da yansıtacaktır. Ancak şu anki durum, oldukça dramatik: Türkiye’deki ev kadını sayısı AB-15’in toplam ev kadını sayısının tam üç katı.¹⁴³

Demografik veriler bu konuda dönüşümün zor olacağına işaret ediyor. Nüfus artışı son zamanlarda yavaşlamış olsa bile mutlak sayı yüksek. 2000 ile 2006 arasında nüfus artışı hızı yarı yarıya azaldı fakat buna rağmen aynı dönemde 6,1 milyon kişilik artış oldu - bu, yılda 1 milyonluk bir artış demek.¹⁴⁴ Her sene işgücüne katılan kişi sayısı, işgücünden ayrılan kişi sayısından çok daha fazla. Bu sebeple “çalışan yetişkin oranının şu anki düşük seviyesinde bile muhafaza edilmesi için net olarak her sene beş milyon ilave iş bulunması lazım”¹⁴⁵ Bunun üzerine bir de cinsiyet farklılıklarının azaltılması için daha da fazla büyüme gerekir:

“Annelerinden ve anneannelerinden daha eğitilmiş olan genç Türk kadınları daha yaygın olarak ev dışında ücretli iş istiyorlar. 15 milyon Türk kadının çalışma evresinde olup çalışmadığını gözönünde bulundurursak, bu kesimden iş talebinin artmasının iş piyasası üzerinde zaten varolan baskıyı ne denli arttıracığını tahmin edebiliriz.”¹⁴⁶

Türkiye 2001 senesinden beri senede ortalama yüzde 7 ile, ekonomik anlamda hızlı büyüyor (2006 senesinde büyüme yüzde altı olarak gerçekleşti).¹⁴⁷ 2006 senesinde yabancı yatırım 15,4

¹⁴² SIS, Haziran 2006.

¹⁴³ Richard Rose ve Yusuf Özcan, *Quality of Life in Turkey [Türkiye’de Yaşam Kalitesi]*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions [Avrupa Yaşam ve İş Standartlarını Yükseltme Vakfı], 2007, s. 40.

¹⁴⁴ Richard Rose ve Yusuf Özcan, s. 15.

¹⁴⁵ Richard Rose ve Yusuf Özcan, s. 53.

¹⁴⁶ Richard Rose ve Yusuf Özcan, s. 54.

¹⁴⁷ Radikal, 3 Nisan 2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=217307->, Sabah, 2 Nisan 2007, <http://www.sabah.com.tr/2007/04/02/eko98.html>.

milyar Euro (veya 19,2 milyar Dolar) ile rekor seviyelere çıktı.¹⁴⁸ Bu bir senelik rakam, 1980 ile 2000 seneleri arasında Türkiye'ye gelen yabancı yatırımın toplamından fazla. 2007'nin ilk üç ayında yabancı yatırım 6,4 milyar Euro'ya ulaşmıştı bile.¹⁴⁹ Eğer Türkiye ekonomisi bu hızla büyümeye devam ederse daha fazla kadının işgücüne dahil olması da mümkün olur.

Fakat istihdam konusunda genel resim kadınların çalışması meselesinin sadece bir yüzü. İlave bir sorun, Türkiye'de çocuk ve yaşlıların bakımı için bulunan kurumların yetersizliği. Küresel klasmanda birinci olan İsveç'te 1960'da kadınların yüzde 70'i ev kadınıydı. 1980'lerin başına gelindiğinde ise kadınların yüzde 80'i, işgücüne katılmıştı.¹⁵⁰ Aradaki zamanda yüksek büyüme oranları yakalanırken, kadınların işgücüne katılımına imkân sağlayan birçok tedbir alınmıştı- ebeveynlik izni ve devlet destekli çocuk bakım kurumları gibi kadının aile ve işi dengelemesini kolaylaştıran faktörler devreye sokulmuştu.

Verilere göre Türkiye'de, çalışan kadınların yüzde 63'ünün altı yaşından küçük çocuğu olmamasından da anlaşılacağı gibi, hem çalışmak hem de anne olmak hala çok zor.¹⁵¹ Çocuk bakım olanakları çok kısıtlı, hatta yok denilecek kadar az. Mevzuata göre özel sektör olarak çocuk bakım hizmeti sağlayanların SHÇEK tarafından belirlenen en az iki fakir çocuğu (veya büyük kurumlar için öğrencilerinin yüzde 5'ine tekabül edecek bir sayıdaki fakir çocuğu) hizmetlerinden parasız faydalandırma mecburiyeti olsa da Türkiye'nin genelinde bu kurala dayalı olarak özel anaokulunda hizmet alan sadece 448 çocuk var. Küçük çocuklar için özel anaokulları olsa da bunlar birçok ailenin altından kalkabileceğinden daha masraflı. Yaşlılar için bakım temin etmek de bir o kadar zor. Ağustos 2006 itibarıyla Türkiye'deki bütün huzurevlerinin toplam kapasitesi 18,849 idi.¹⁵²

Tablo 4: Türkiye'de Kadın ve Erkeğin Ekonomik Durumu¹⁵³

	Kadın (yüzde)	Erkek (yüzde)
Çalışan	12	67
Ücret Almayan Aile	8	3
Çalışanı		
İşsiz	3	10
Ev Kadını	69	-
Emekli	4	15
Öğrenci	1	3
Hasta/Özürlü	2	2

Toplum genelindeki yaklaşım kadınların evde kalmasını teşvik eder nitelikte. Ama bunun etkisi yapısal ve kurumsal engeller kadar kuvvetli görünmüyor.¹⁵⁴ Batı Avrupa'da kadınların çalışması konusunda önyargılar işgücüne daha fazla kişinin katılmasının gerekli olduğu sanayileşme ve hızlı büyüme dönemlerinde yıkıldı. Benzer bir pragmatik yaklaşım 1915'de

¹⁴⁸ T.C. Merkez Bankası, <http://tcmb.gov.tr/odemedenge/tablo20.pdf>.

¹⁴⁹ T.C. Merkez Bankası,, 2007 Yılı Ocak Mart Ödemeler Dengesi Bilançosu, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/rapor.html>

¹⁵⁰ Margareta Back-Wiklund, *The Family and the Welfare State: A Route to De-familialization [Aile ve Sosyal Devlet: Aile'nin Çözülüşü], Autonomy and Dependence in the Family [Ailede Otonomi ve Bağımlılık]* İstanbul, 2002.

¹⁵¹ Hacettepe Nüfus ve Sağlık Anketi 2003.

¹⁵² 2000 senesinde Devlet Planlama Teşkilatının yayınladığı Sekizinci 5 yıllık kalkınma planında sanayileşme ve şehirleşmenin toplumsal etkilerine atf edilerek uzayan yaşam süresi çerçevesinde yaşlılar için hizmet veren kurumların gerekliliğine değiniliyor.

¹⁵³ TÜİK, *Yaşam Kalitesi Anketi*, 2003.

¹⁵⁴ Rosemary Crompton, *Employment and the Family – The Reconfiguration of Work and Family Life [İstihdam ve Aile – Çalışma ve Aile Yaşamının Yeniden Düzenlenmesi]*, *Contemporary Societies*, 2006, s. 53.

Osmanlı yetkililer tarafından da sergilendi. Birinci Dünya Savaşında, erkeklerin çoğu asker olunca, yeni bir yasa çıkarıldı: “mecburi hizmet zorunlu kılındı ve kadın işçi sayısı hızla arttı.”¹⁵⁵ Ülkenin çıkarı uğruna ataerkil önyargılar bir kenara itildi. Geçmişte Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik büyüme ve işgücündeki artan ihtiyaç sonucunda kadınların işgücüne katılım oranının artması muhtemel. Şimdi bile Türklerin dörtte üçü kadınların kariyer sahibi olup yönetici konumlara gelmesini uygun buluyor.¹⁵⁶

Bir başka zorluk ise eğitim alanında kadın-erkek farklılığının giderilmesi. Teorik olarak ilkökul okumak hem zorunlu, hem de bedava fakat 2002 senesinde 6–14 yaş arasında yaklaşık 873,000 kız ve 562,000 erkek çocuğun okula gitmediği tahmin ediliyor.¹⁵⁷ Doğu Anadolu’nun kırsalında kız çocukları kimi zaman doğunca aileleri tarafından kaydedilmediği için devlet onlara uzanamıyor, okula gitmeyenler arasında sayılmıyorlar.

2003 senesinden beri okula gitme oranlarını yükseltmek için çeşitli girişimler sürdürülüyor. Haydi Kızlar Okula kampanyası ilkökula kaydolma oranını yüzde 100’e çıkarmayı hedefliyor.¹⁵⁸ Öğretmenler, köylerde muhtar ve imamla beraber ailelerin kız çocuklarını okula göndermeleri için ikna etmeye çalışıyor. 2006 senesine kadar bu kampanya çerçevesinde yapılan 273.000 temas sonucunda 223.000 kız çocuğu okula yazıldı.¹⁵⁹ İlâveten okula gönderilen her çocuk için maddi katkı sağlanıyor. Kız çocukları için daha yüksek olan bu meblağ, annenin adına açılmış bir banka hesabına yatırılıyor. Fakir aileler için bu destek önemli bir fark yaratabiliyor.

Bu tür çalışmalar sonucu eğitim düzeyi gerçekten de yükseliyor; her nesilde kadınlar annelerinden daha fazla eğitim alıyor. 20–24 yaş aralığında kadınların yüzde 34’ü lise veya üniversite mezunu. 40–44 yaş aralığındaki kadınların ise sadece yüzde 16’sı ve 60 yaş kadınların yüzde 3’ü bu eğitim kategorisinde yer alıyor.¹⁶⁰ Eğitime ayrılan bütçe 1995’de GSYİH’nin yüzde 2,3’ten 2005 senesinde yüzde 3,8’e kadar tırmandı.¹⁶¹ Bu anlamda Türkiye’nin önünde zorlu bir yol var: her sene bir milyon ilave öğrenciye okul hizmeti sağlamak.

Hızlı değişimin sağlanabileceği tek alan kadınların siyasete katılımı. 2002 genel seçimlerinden sonra 550 milletvekili koltuğunun sadece yüzde 4,4’üne kadınlar oturdu. Meclisteki 24 milletvekilinin 13’ü AKP’li, 11’i CHP’li. Türkiye, bu oranlarla 119 ülke arasında 114’üncü, ve Avrupa içinde açık ara en gerideki ülke. Türkiye aynı zamanda kadın bakan sayısı göz önünde bulundurulduğunda Avrupa’daki her ülkenin gerisinde kalıyor.¹⁶² AKP’nin kadın kolunda 800,000 üye var. Birçoğu çeşitli eğitimler alabiliyor.¹⁶³ Fakat milletvekili Fatma Şahin’e göre, parti teşkilatı erkek-egemen. “Önseçimlerde erkekler kadın

¹⁵⁵ Deniz Kandiyoti, *From Empire to Nation State: Transformation of the Woman Question in Turkey [İmparatorluktan Ulus Devlete – Türkiye’de Kadın Sorusunun Değişimi]*, UNESCO, 1988.

¹⁵⁶ Ersin Kalaycıoğlu and Binnaz Toprak, *İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın*, TESEV, 2003.

¹⁵⁷ A Gender Review in Education [Eğitimde Cinsiyet Temelli İnceleme], Türkiye 2003, UNICEF.

¹⁵⁸ Eğitim Bakanlığı İlkÖğretim Rektörü Yaşar Koçak ile ESI Raporu, Temmuz 2006.

¹⁵⁹ Kampanya ile ilgili Eğitim Bakanlığı özel sitesi:

http://www.haydikizlarokula.org/uygulama_sonuclari.php,

¹⁶⁰ Richard Rose ve Yusuf Özcan, p 39.

¹⁶¹ *Quality of Life in Turkey* [Türkiye’de Yaşam Kalitesi], European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions [Avrupa Yaşam ve İş Standardlarını Yükseltme Vakfı], 2007.

¹⁶² Avrupa Komisyonu Karar-alma Mekanizması Üzerine:

http://ec.europa.eu/employment_social/women_men_stats/out/measure_out416_en.htm.

¹⁶³ AKP İstanbul Milletvekili ve Kadın ile Aileden Sorumlu Devlet Bakanı, Nimet Çubukçu ile ESI Raporu, Temmuz 2006.

adaylara karşı birlik oluyor. Önseçimden sonra ise kadınlarda artık devam edecek özgüven kalmıyor.”¹⁶⁴ Erdoğan, parti teşkilatının yönetim birimlerinde kadın oranının yüzde 20 olması gerektiğini ifade etti. Bu sözlü hedef sonra yüzde 30’a yükseltildi. İstanbul ilinde yürütme kurulunda yüzde 35.7¹⁶⁵, yönetim kurulunda yüzde 27 oranları hayata geçirildi.¹⁶⁶ Fakat Anadolu’nun çoğunluğunda parti hedefine ulaşamıyor– kalifiye aday bulmakta zorlanıldığı öne sürülüyor.

2007 yılında kadın kuruluşu KADER,¹⁶⁷ ünlü kadınların sahte bıyık takmış fotoğraflarının yayınlandığı bir ulusal kampanya yürüttü; 'kampanyanın cümlesi ise ‘Seçilmek için illa **bıyıklı** mı olmak lazım’ idi. Mecliste kadın oranının artırılması için kota ihtiyacı olduğu iddiası kuvvetli. Milletvekili Gaye Erbatur kadınların seslerini duyurmalarının zor olduğunu ifade ediyor.

“Bir kadın olarak kendimi siyasette yalnız hissedebiliyorum. Genel kurul’a girince yüzlerce bıyıklı erkek görüyorum. Daha fazla kadının siyasete girmesi için kota uygulanması gerekiyor. Farklı bir yöntemle meclisteki kadın sayısının artırılabilmesine kimse beni ikna edemez.”¹⁶⁸

AB parlamenti Emine Bozkurt Mayıs 2007’de ise durumu şöyle ifade etti:

“Tüm siyasi parti temsilcileri siyasette daha fazla kadın olması gerektiğini ifade ediyorlar. Bazıları kotaya karşı, bazıları kota taraftarı. Şu anda kota uygulanmıyor fakat siyasi partilerin siyasete daha fazla kadın dahil etmelerinin önünde bir engel de yok. Kısaca, dilerlerse, yapabilirler.”¹⁶⁹

Başörtüsü takan kadınlar ise ilave sıkıntılar yaşıyor. Başörtüsü takmak kamu kurumlarında çalışan kadınlar için yasak; Milletvekili olmaya ve üniversitede okumaya engel. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan (Ekonomiden Sorumlu Bakan ile AB başmüzakerecisi Ali Babacan’ın halası olan) Hatice Babacan başörtüsünden dolayı üniversiteden atılan ilk kadınlardan biriydi.¹⁷⁰ O zamanlarda (60ların sonları), pek az başörtülü kadın üniversiteye gitmeye çalışıyordu. Fakat 1980’lerden sonra bu sorun tırmandı. YÖK yasasında Ek 16. madde ile “Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir” şeklinde yasal düzenleme vardı. Anayasa Mahkemesi 1989 yılında bu maddeyi “kamu hukuki alanındaki bir düzenlemeyi dinsel esaslara dayandırmanın” laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etti. Bu zamandan beri başörtüsü meselesi hassasiyet ve sembolik anlam kazandı; özellikle 1997’deki postmodern darbenin ardından konu mantık temelinde daha az tartışıldı. Ayşe Böhürler (AKP) başarılı bir televizyon kariyerinin yanısıra üç çocuk yetiştiriyor ve siyasette aktif. Bu niteliklerine rağmen meclise girmesi söz konusu olamaz.

“Başörtüsü takan kadınlar aday olamaz. Partinin il veya ilçe düzeyinde yönetimine girebilir ama belediye meclisinde yer alamaz – fakat bazı belediyeler ve ilçelerde başörtüsü takılınca sorun çıkarılmıyor. Parti teşkilatlarında başörtüsü serbest.”¹⁷¹

¹⁶⁴ AKP Gaziantep milletvekili Fatma Şahin ile ESI Röportajı, Haziran 2006.

¹⁶⁵ <http://www.akpartiistanbul.com/yurutme.aspx>.

¹⁶⁶ <http://www.akpartiistanbul.com/yonetim.aspx>.

¹⁶⁷ <http://www.ka-der.org.tr/>.

¹⁶⁸ Gaye Erbatur ile ESI röportajı, Haziran 2006.

¹⁶⁹ Emine Bozkurt, Turkish Daily News, 29 Mayıs 2007,

<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=74412>

¹⁷⁰ Milliyet gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/2005/01/23/yazar/yilmaz.html>.

¹⁷¹ Ayşe Böhürler ile ESI röportajı, Mayıs 2006.

TESEV'in konuyla ilgili araştırmasında kadınların yüzde 37.5 başlarını kapatmadıklarını ifade ettiler; yarısı başörtüsü, yüzde 12'si türban, sadece yüzde 1'i ise çarşaf giydiğini belirtti.¹⁷²

Genel resme bakınca önemli girişimler gözlemlemek mümkün. Fakat başlama noktası çok geride olduğu için Türkiye'nin 97. sıradaki Cezayir'in önüne geçmesi veya AB'nin en kötü performans gösteren Kıbrıs'ına yetişmesinin en kolay yolu siyasi güç sahibi kadınların sayısını arttırmak. Çözümün bir kısmı hükümette yatıyor – eğitim olanaklarını arttırmak, çocuk bakım hizmeti sağlamak ve benzeri. Fakat cinsiyet farklılıklarının aşılmasında nüfus artış oranı, artan şehirleşme, ekonomik büyüme ve işgücü talebi gibi ekonomik ve sosyal dinamikler de önemli bir rol oynuyor. Türkiye, son senelerdeki olumlu gidişatını koruyabilecek ve Avrupa ülkelerinin yürüdüğü yolda ilerleyecekmi sorusu hala yanıt bekliyor.

V. İSPANYA'YA ULAŞMAK?

Türkiye'nin kadınlar konusunda düşük düzeyinden dolayı toplumunun Avrupa Birliği'nde yeri olmadığını düşünen Avrupalılar var. Halbuki Avrupa'nın kültürel yapısı da yakın tarihlere kadar oldukça ataerkil idi. TBMM'deki kadın oranının azlığı çok da şaşırtıcı olmamalı; İngiltere'nin Avamlar Kamerasında da ancak 1987 senesinde kadın oranı yüzde 5'i geçti.¹⁷³ İrlanda'da evli kadınların 1973 yılına kadar kamu sektöründe çalışması yasaktı.¹⁷⁴ İspanya'da 1975 yılına kadar bir kadının çalışmak için, uzun bir yola çıkmak için veya mülk satın almak için kocasının iznini alması gerekliydi.¹⁷⁵ Ama görüyoruz ki bunlar değişmez değer yargıları değillermiş.

Tüm Avrupa ülkeleri arasında cinsiyet temelli farklılıkların giderilmesinde İspanya yakın geçmişte en kısa zamanda en çok ilerlemeyi yapan ülke. 1975 yılına kadar süren Franco'nun iktidarı sırasında Katolik Kilisesi İspanya toplumu üzerinde ahlak kurallarını empoze etti ve kadınların yerini sınırladı: "Kadınların istek duyabilecekleri şeyler evlenmek ve anne olmakla sınırlıydı."¹⁷⁶ Boşanma da doğum kontrolü de yasaktı. Evlilikte, mal sahipliğinde ve işyerinde eşitsizlik kurumsallaşmıştı. Kadın kanunen kocasının sözünü dinlemek zorundaydı. Aile içi şiddet yaygındı fakat ailenin iç işlerine müdahale etmemek gerektiği inancıyla saklı kalıyordu. Asırlarca İspanyalı kadınlar,

"merkezinde garip bir namus anlayışı olan bir takım ahlaki kuralının mahkumu idiler... Namus sanki erkeklerin özellikle kadın akrabaları üzerinden kaybedebilecekleri somut ve objektif bir olguymuş gibi algılanıyordu."¹⁷⁷

Bir nesil sonra İspanya farklı bir kültürel evrende. Son yirmi yılda inanılmaz bir hızla kadınlar üniversitelere ve işgücüne katılarak başka ülkelerdeki hemcinslerine yetiştiler. Bugün İspanya'nın doktor ve hakimlerinin yüzde 40'ı kadın. Okul öğretmenlerinin yüzde 65'i, bakanların %50'si kadın.

¹⁷² Binnaz Toprak ve Ali Çarukoğlu, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV, Kasım 2006.

¹⁷³ Sue Bruley, *Women in Britain since 1900 [1900'dan beri Britanya'da Kadınlar]*, 1999, s. 161.

¹⁷⁴ Diarmaid Ferriter, *The Transformation of Ireland [İrlanda'nın Değişimi]*, 2007, s. 722.

¹⁷⁵ John Hooper, *The new Spaniards [Yeni İspanyalılar]*, s. 126.

¹⁷⁶ Adrian Shubert, *A social history of modern Spain [Modern İspanya'nın Toplumsal Tarihi]*, 1990, s. 214.

¹⁷⁷ James Hooper, *The new Spaniards*, ss. 124-5.

Türkiye'nin İspanya'nın, İrlanda'nın ve Avrupa'nın diğer ülkelerinin adımlarında ilerleyerek erkek egemen toplumu geride bırakmaması için bir sebep var mı? Belli ki Türkiye'deki köklü sosyoekonomik değişimler kadınların statüsünde önemli değişimler meydana getirdi. Şimdiden değer yargılarında ciddi değişim gözlemek mümkün. 1997'de ulusal bazda bir ankete göre evliliklerin yüzde 69'i görücü usulu gerçekleşmişti. 2004 senesine geldiğimizde bu oran yüzde 54'e düşmüştü. Ve bugün evli olmayan genç Türklerin sadece yüzde 10'u görücü usulu evliliğe sıcak bakıyor.¹⁷⁸

Bir başka ilgi çekici gelişme ise TESEV'in bir araştırması sonucunda ortaya çıktı. Bir taraftan insanlar özellerinde daha dindarlar – çok veya oldukça çok dindar olduklarını söyleyenler 1999'dan 2006'ya kadar geçen sürede yüzde 31'den yüzde 61'e kadar yükseldi.¹⁷⁹ Öte yandan laik devlete olan destek güçlendi. Şeriat isteyenlerin oranı 1999'da yüzde 21 idi, 2006'da ise yüzde 9'a gerilemişti. Günlük siyasi tartışmalar başörtüsü takmanın gitgide yaygınlaştığı izlenimini verse de aslında başı açık sokağa çıkan kadınlar 1999 ile 2006 arasında yüzde 27'den yüzde 37'ye çıktı.¹⁸⁰

Kısaca Türkiye'deki siyasi tartışmalar Türkiye'nin hakiki sosyal dinamiklerinden kopuk bir görüntü veriyor. 'Otoriter feminist'lerin de dahil olduğu sesi gür duyulan bir kesim Türkiye'nin laik geleneklerinin tehtid altında olduğuna inanıyor ve ordunun devreye girmesini istiyor. Bu kesimin siyasal İslam'ın yükselişinden duydukları endişe, Türk toplumunda devam eden diğer oluşumları ve son yıllarda yaşanan ilerlemeleri görmemelerine sebep oluyor. Türkiye, ekonomi, toplumsal ve siyasal alanda cinsiyet farklılıklarını aşmaya çalışırken son onyıllardan alınacak en önemli ders son derece basit: anlamlı ilerlemenin sağlanması, Türk demokrasisinin seviyesinin yüksek olmasına, katılımcı ve dahil edici olmasına bağlı.

---

¹⁷⁸ Richard Rose ve Yusuf Özcan, s. 39.

¹⁷⁹ Binnaz Toprak ve Ali Çarkoğlu, *Din, Toplum ve Değişen Türkiye'de Siyaset*, TESEV, Kasım 2006.

¹⁸⁰ Bu, AKP'ye oy verenlerin yüzde 14'ünü ve CHP'ye oy verenlerin yüzde 11'ini kapsıyor. Binnaz Toprak ve Ali Çarkoğlu, *Din, Toplum ve Türkiye'de Değişen Siyaset*, TESEV, Kasım 2006.

ESI hakkında

European Stability Initiative (Avrupa İstikrar Girişimi), Berlin merkezli kar amacı gütmeyen bir araştırma kurumudur. Kuruluş amacı, Avrupa'nın istikrar ve refah temini yolunda karşılaştığı karmaşık ve zor konulara yönelik bağımsız bir yaklaşımla derinlemesine analizler sağlamak. Fikir alışverişlerine ve tartışmalara azami katkıyı sağlayabilmek için ESI yayınları politika üretim sürecine dahil geniş bir çevreye dağıtılıyor; Ayrıca websitesinde ücretsiz olarak raporlara erişilebiliyor. ESI'nin araştırmalarına İsveç, Norveç, İsviçre, İrlanda ve Belçika gibi farklı devletler, Erste Vakfı, Mott Vakfı, Açık Toplum Enstitüsü gibi özel kuruluşlar destek sağlıyor.

ESI, incelenen bölgelerle ilgili yoğun birikimi ve tecrübesi olan, değişik milletlerden gelen pratisyen ve uzmanlar ekibi tarafından Temmuz 1999'da kuruldu. Halen Güneydoğu Avrupa'dan Azerbaycan'a uzanan geniş bir coğrafyayı kapsayan çalışmalar sürdüren ESI, hem rapor hem de belgesel üretiyor, Avrupa'daki karar alıcılar ile düzenli olarak bulgularını paylaşıyor. ESI'nin bülteni, Avrupa ve Kuzey Amerika'yı kapsayan 24.000 karar alıcı ve fikir önderi tarafından okunuyor.

2004 senesinden beri ESI, Türkiye'de de çalışıyor. Türkiye ile ilgili tüm yayınlar websitesinde mevcut: *İslami Kalvinistler – Orta Anadolu'da Değişim ve Muhafazakarlık ve Genişleme Yorgunluğunun Ötesinde: Türkiye'nin Üyeliği konusunda Hollanda'daki Tartışmalar* bu raporların bazıları.

Değişen toplumsal dinamikler ışığında kadının konumunu inceleyen bir başka ESI raporu: *Cutting the Lifeline – Migration. Families and the Future of Kosovo.*

Bu rapor hakkında

Bu raporun araştırması çoğunlukla ESI'nin kendi çekirdek kaynakları tarafından karşılanmıştır. Açık Toplum Enstitüsü ve OSI İstanbul Ofisi'ne de destekleri için müteşekkirimiz. İfade edilen tüm görüşler, her zaman olduğu gibi, ESI'ye aittir.

AÇIK TOPLUM ENSTİTÜSÜ

www.aciktoplumenstitusu.org.tr

ESI'nin İkinci Kadın Devrimi Raporu

Ağustos 2007 ayına kadar basından bazı tepkiler:

- Prospect Magazine, Gerald Knaus (yorum) "Who will free Turkey's women?" (Ağustos 2007)
- Turkish Daily News, Mustafa Akyol "The sum of all secular fears — a sequel" (21 Temmuz 2007)
- Today's Zaman, Abdulhamit Bılıcı "What will the Turkish electorate say at the polls?" (21 Temmuz 2007)
- Format, Gerald Knaus (yorum) "Es steht viel auf dem Spiel an diesem Wahltag" (Temmuz 2007)
- Liberazione "Le donne turche per la prima volta protagoniste" (21 Temmuz 2007)
- El Mundo, Fatima Ruiz "Las mujeres emprenden la revolucion turca" (21 Temmuz 2007)
- Svenska Dagbladet, Bitte Hammargren "AKP bakom kvinnoreformer" (20 Temmuz 2007)
- The Wall Street Journal, Matthew Kaminski "Turkish Test" (20 Temmuz 2007)
- DIE ZEIT, Michael Thumann "Anatolien schlägt zurück" (19 Temmuz 2007)
- BBC, Sarah Rainsford "Turkish women's long road to equality" (18 Temmuz 2007)
- Der Standard, Adelheid Wöfl "Auf dem Weg ins Post-Patriarchat" (14 Temmuz 2007)
- The Economist, "In search of the female voter" (12 Temmuz 2007)
- Bianet, "Kadınların İlerlemesi Kağıt Üzerinde Kaldı" (11 Temmuz 2007)
- Akşam, Mehveş Evin, "Türkiye'de seks ve güç" (10 Temmuz 2007)
- Akşam, "Kadın hakları en çok 2001'den sonra gelişti" (1 Temmuz 2007)
- Sabah, Soli Özel, "Cinsiyet ve iktidar" (24 Haziran 2007)
- Dagens Nyheter, Henrik Berggren, "Gnosjö-islam" (21 Haziran 2007)
- Falter, Katharina Knaus, "Türkische Mythen" (20 Haziran 2007)
- Turkish Daily News, Reeta Çevik, "Gender equality given carrot and stick in ESI report" (18 Haziran 2007)
- Today's Zaman, Sahin Alpay, "Sex and power in Turkey" (18 Haziran 2007)
- Turkish Daily News, Mustafa Akyol, "Sex matters -II- (The tragedy of Kemalist feminism)" (16 Haziran 2007)
- Turkish Daily News, Mustafa Akyol, "Sex matters-I- (Toward a post-patriarchal Turkey)" (14 Haziran 2007)
- Süddeutsche Zeitung, Kai Strittmatter, "Die Frau als Besitz des Mannes" (2 Haziran 2007)

ESI'nin İslami Kalvinistler Raporu

ESI Eylül 2005 ayında "İslami Kalvinistler. Orta Anadolu'da Değişim Ve Muhafazakarlık" başlıklı raporu yayınladı. Türk ve yabancı basından bazı tepkiler:

Yeni bir Türk İslam'ı doğuyor burada, iş geliştirmeye yatkın ve serbest piyasa ekonomisi ile barışık bir İslam, adı da İslami Kalvinizm... *BBC*

Varılacak sonuçlar, elbette ki Türkiye, İslam dünyası ve Batı açısından önemlidir. *Bugün*

Çalışma, zaman zaman Ankara'nın dahi görmezden geldiği bir gelişime; ister adına Anadolu Kaplanları deyin ister Anadolu Aslanları, işte bu gelişime ışık tutuyordu. *Hürriyet*

Deutschlandfunk, Gunnar Köhne, "Das andere Bild der Türkei. Das anatolische Kayseri auf dem Weg nach Europa" (8 Kasım 2006).

La Vanguardia, Ricardo Ginés, "Para los empresarios de la Anatolia Central crear empleo es ser un buen musulmán" (28 Ağustos 2006)

New York Times, Dan Bilefsky, "Turks Knock on Europe's Door With Evidence That Islam and Capitalism Can Coexist" (27 Ağustos 2006)

International Herald Tribune, Dan Bilefsky, "'Protestant work ethic' in Muslim Turkey" (11 Ağustos 2006)

DIE ZEIT, Charlotte Wiedemann, "Republik contra Religion" (10 Ağustos 2006)

Der Standard, "Es ist hilfreich, die Türkei mit Spanien zu vergleichen" (ESI müdürü Gerald Knaus ile röportaj) (22 Haziran 2006)

Süddeutsche Zeitung, Kai Strittmatter, "Der Lohn des frommen Fleißes" (13 Haziran 2006)

Le Figaro, Jeanne Lhoste, "Le succès des «calvinistes islamiques» de Kayseri" (24 Mayıs 2006)

Капитал, Мая Богданова, "Анатолските ислямски тигри/Верена Кнаус: Другата Турция" (14 Nisan 2006) (Capital, Mayısa Bogdanova, "Anatolian Islamic Tigers/Verena Knaus: The other Turkey" –ESI analisti Verena Knaus ile röportaj)

BBC Radio 3, Aasiya Lodhi, "Turkish toil brings new form of faith" (13 Mart 2006)

Vatan, "Kayseri'ye Calvin gerekmez ticaret genimizde var" (22 Şubat 2006)

Zaman, Emin Fuat Keyman, "Küreselleşme, İslam ve Türkiye (II)" (17 Şubat 2006)

Sabah, Mehmet Ali Kılıçbay, "Jean Calvin ve Kalvinizm" (12 Şubat 2006)

Bugün, Bekir Karlıağa, "Kalvinizm tartışmaları ve Weber'ci çözümler" (3 Şubat 2006)

Vatan, Haşmet Babaoğlu, "Müslüman Kalvinistler yerine Batılı Kalvinistleri tartışsak!.." (3 Şubat 2006)

Radikal, Mustafa Akyol, "Kavganın yerine düşünce" (3 Şubat 2006)

Hürriyet, Hadi Uluengin, "Protestanlığa giriş" (1 Şubat 2006)

- Radikal, İsmet Berkan, "Şimdi model Calvinizm mi yani?" (31 Ocak 2006)
- Hürriyet, "Kayserililer'e Kalvinist benzetmesi çok doğru" (30 Ocak 2006)
- Aksam, Serdar Turgut, "Türkiye ortaçağı nihayet yakaladı" (29 Ocak 2006)
- Kayseri Akın, Hamdi Altuntaş, "Endişeye mahal yok" (28 Ocak 2006)
- Sabah, Ali Kırca, "Kalvinizm 'Meydan' daydı!" (28 Ocak 2006)
- Milliyet, Taha Akyol, "İslamda yenilenme" (28 Ocak 2006)
- Aksam, Süleyman Arıoğlu, "Kalvinizm İslam diniyle bağdaşmaz" (27 Ocak 2006). Also available in English: "Islam is not compatible with Calvinism"
- Referans, Eyüp Can, "Türkiye'nin Calvin'i Fethullah Hoca mı?" (27 Ocak 2006)
- Sabah, Mehmet Barlas, "Olayın sırrı Calvin'de mi gizli?" (27 Ocak 2006)
- Milliyet, Taha Akyol, "Müslüman Kalvinistler!" (27 Ocak 2006)
- Zaman, Ali Bulaç, "İslam Kalvinistleri" (27 Ocak 2006)
- Hürriyet, Ertuğrul Özkök, "Türkiye'nin 'Calvin'i kim" (26 Ocak 2006). Also available in English: "Who is Turkey's 'Calvin'"
- Hürriyet, Cüneyt Ülsever, "İslam kapitalizm ile bağdaşır mı?" (25 Ocak 2006). Also available in English: "Is Islam compatible with capitalism?"
- Yeni Şafak, Davut Dursun, "İslami Kalvinistler..." (24 Ocak 2006). Also available in English: "Islamic Calvinists..."
- Knack, "Anatolische Tijgers" (2 November 2005)
- Radikal, Murat Belge, "İslam'ın Kalvenistleri!" (30 Ekim 2005)
- Milliyet, Serpil Yılmaz, "Kayseri ve İslami Kalvinistler" (20 Ekim 2005)
- Radikal, Funda Özkan, "Boydak Avrupalının ezberini bozdu" (15 Ekim 2005)
- Hürriyet, Gila Benmayor, "Olli Rehn bu raporla Kayseri'ye gitti" (14 Ekim 2005)
- Radikal, Funda Özkan, "Öteki Türkiye'de Kayseri istisna mı?" (13 Ekim 2005)
- Sabah, Yayın Tarihi, "Risk alamadığımız için vergileri düşüremiyoruz" (9 Ekim 2005)
- Zaman, Şahin Alpay, "Islamic Calvinists" (8 Ekim 2005)
- Hospodarske Noviny, "Reformy už zacaly Turecko menit" (5 Ekim 2005)
- Referans, David Judson, "Avrupa muhafazakarları 'Anadolu Kalvinistleri' ile tanışmalı" (30 Eylül 2005)
- ORF, "Die anatolischen Tiger" (27 Eylül 2005)
- Profil, "Allah und das Kapital" (Eylül 2005)

Diğer ESI Raporları

Legal Dynamite. How a Bosnian court may bring closer the end of the Bosnian protectorate
12 Mart 2007

On Mount Olympus. How the UN violated human rights in Bosnia and Herzegovina, and why nothing has been done to correct it
10 Şubat 2007

Discussion Paper: The cost of non-Europe. Textile towns and the future of Serbia
18 Ocak 2007

Cutting the lifeline. Migration, Families and the Future of Kosovo
18 Eylül 2006

Discussion paper: Utopian Visions. Governance failures in Kosovo's capital
8 Haziran 2006

Mitrovica: Kosovo's Litmus Test. ESI Discussion Paper
28 Nisan 2006

Beyond Enlargement Fatigue? The Dutch debate on Turkish accession
24 Nisan 2006

Moment of truth: Macedonia, the EU budget and the destabilisation of the Balkans
14 Aralık 2005

The development trap at the heart of the Balkans. A socio-economic portrait of Gjilan, Kumanovo and Presevo
5 Temmuz 2005

Breaking out of the Balkan Ghetto: Why IPA should be changed
1 Haziran 2005

The Helsinki Moment - European Member State Building in the Balkans
1 Şubat 2005

Post-Industrial Society And The Authoritarian Temptation
11 Ekim 2004

Towards a Kosovo Development Plan: The state of the Kosovo economy and possible ways forward
24 Ağustos 2004

The Lausanne Principle: Multiethnicity, Territory and the Future of Kosovo's Serbs
7 Haziran 2004